

Novecento e dintorni

Grilli in Catalogna

editat per Nancy De Benedetto i Enric Bou

El crític Josep Yxart La natura des de la cultura (1867-1995)

Rosa Cabré

(Universitat de Barcelona, Espanya)

Abstract As a literary critic Josep Yxart was in favor of urban culture. However, his upbringing as a romantic and realist and his contact with nature and rural settings led him to write some pieces in verse and some *tableaux* in prose. At first influenced by German idealism, especially in the 1870s, Yxart he wrote in Spanish about nature and rural life in order to find the essence of Catalonia's way of life. In the late 70s and early 80s, he wrote in Catalan with a more critical view on living conditions and human relationships in Catalonia's primitive rural society. Yxart tried several solutions. First he tried a certain classical framing. A few years later he is attracted to political regeneration. Finally, his writing becomes more symbolic, and therefore, more poetical. And in the case of *La cambra blanca* Yxart uses Decadentism.

Keywords Yxart. Nature and writing. Tableaux. Criticism. Regeneracionism.

La atracci3n que ejerce la idea del campo tiene que ver con estilos antiguos, naturales, humanos. La atracci3n de la idea de ciudad, en cambio, estriba en el progreso, la modernizaci3n el desarrollo. (Williams 2001, p. 366)

En la producci3n literària del segle XIX i fins i tot en l'obra d'un mateix escriptor conviuen dues tendències aparentment contràries. D'un costat, la construcci3n literària de la gran ciutat (París, Londres, Roma, Barcelona, etc.), amb l'atracci3n pel cosmopolitisme i el progrés, i de l'altre, la recuperaci3n de la Hist3ria, i la cultura popular gràcies a la mem3ria del passat i a la contemplaci3n del paisatge, segons l'herència de Herder, arribada amb el romanticisme alemany. Balzac és un dels millors exemples d'aquesta síntesi amb una obra decantada, en part, cap a les *Scènes de la vie parisienne* i, en part, cap a les *Scènes de la vie de province*. Una i altra tendència se serveixen de la tècnica del *tableau* o quadre, que és com una pintura que reconstrueix, plàsticament per als sentits, tant el que és exterior i corpori com el que és interior (sentiments i pensaments) amb la intenci3n de captar, la fugacitat (el caràcter fugisser) d'una criatura o d'una percepci3n humana (Deleuze 1969, p. 382). El *tableau* literari es diferencia del reportatge periodístic per la seva particular elaboraci3n

Biblioteca di *Rassegna iberistica* 3

DOI 10.14277/6969-124-9/RiB-3-8 | Submission 2016-07-22 | Acceptance 2016-09-12
ISBN [ebook] 978-88-6969-124-9 | ISBN [print] 978-88-6969-125-6 | © 2016

formal i lingüística. Aquests quadres o *tableaux* són les unitats bàsiques de la narrativa realista. Presenten tant els paisatges o els ambients com els personatges que s'hi mouen i la seva situació, amb el benentès que en l'estil de Flaubert les coses tenen tanta vida com els personatges i aquests «ne sont pas plus que les choses, mais pas moins: une illusion à décrire» (Proust 1927, pp. 196-197). I, en una carta del 6 d'abril de 1853 adreçada a Louise Colet, Flaubert comenta que «La littérature [...] sera surtout exposante, ce qui ne veut pas dire didactique, il faut faire des tableaux, montrer la nature telle qu'elle est, mais des tableaux complets, peindre le dessous et le dessus» (Flaubert 1992, p. 158).

El crític literari Josep Yxart (1852-1895), home de progrés, estava convençut dels avantatges de la vida ciutadana. El 12 d'agost de 1890 en carta adreçada des de Barcelona al seu cosí Narcís Oller li deia: «Som ciutadans, som artificials, la nostra naturalesa és ja aquest sediment d'art, de tracte, de confort que ens ha fet una altra ànima; això és tan naturala com l'altra» (Yxart 1936, p. 57). El seu desig era viure a Barcelona, d'ençà que el setembre de 1868 es traslladà a la capital catalana per tal de cursar els estudis de dret. Volia que la ciutat fos imatge de París, ciutat que va visitar en dues ocasions i amb el seu cosí Narcís Oller. La primera, el 1878 en motiu de l'Exposició Universal d'aquell any, i la segona, la primavera de 1886 per tal de conèixer i intercanviar opinions amb Emile Zola, que havia prologat l'edició de la traducció francesa de la primera novel·la d'Oller: *La Papallona*. Hi van parlar en un parell d'ocasions: en la primera van trobar-se ells dos amb Zola al seu pis de la rue de Bruxelles, a París i la segona va ser també a la capital, rue de Montmorency, a casa d'Edmond de Goncourt, reunit amb altres sis persones entre les quals hi havia, a més de Zola, Maupassant, Huysmans, Alexis (Oller 2014, p. 84, pp. 91-94). En aquest segon viatge a París també es van relacionar amb alguns dels russos que hi havia a la capital francesa, com Isaac Pavlovsky, que va acollir els dos cosins al seu piset (p. 82). Des de llavors París va ser per a Yxart el model de ciutat i de vida urbana i cosmopolita.

En ell, la tendència urbana era compatible amb el fet d'haver sovintejat la seva residència a Tarragona, on havia nascut, i Barcelona, amb llargues estades al camp. Yxart era fill d'una família de rics propietaris rurals entre Altafulla i Tarragona, que estiuejaven al Mas de Barberà, una extensa finca, situada entre Reus i Tarragona, que llavors pertanyia a la seva família i que el 1936 va ser requisada i convertida en l'actual aeroport. També passaven llargues temporades, sobretot durant el mes de juliol, a la casa pairal dels Vives Gavella a Altafulla, heretada de la besàvia Antònia, que oferia la possibilitat d'alternar el camp amb la platja, i estar sempre en contacte amb la naturalesa. A tot això, cal afegir les temporades que de jovenet s'havia passat amb els avis materns Moragas, a la casa de Valls i a la Masia del Bosc de Valls, acompanyat d'oncles i cosins, en especial del seu cosí Narcís Oller, sis anys més gran que ell, però amb qui ja de jovenet s'avenia moltíssim (Oller

2014, pp. 32-33). També Oller anava a Tarragona i amb el seu cosí baixaven a la platja a prendre banys de mar (p. 32). Aquest panorama de naturalesa s'ampliava amb la visita a d'altres propietats de la família o dels seus parents en d'altres contrades. Yxart ens ha deixat alguns escrits de viatges, datats en els anys setanta, on fa la crònica d'una anada a Montblanch, l'Espluga de Francolí i, amb uns oncles materns, les Illes Balears, etc.

Potser per això, abans d'anar a Barcelona, influït per les lectures dels clàssics, en especial d'Horaci, i dels romàntics (Rousseau, Goethe, Bernardin de Saint Pierre, Chateaubriand, Balzac, etc.) Yxart abogava per la vida al camp. Un exemple és el recull manuscrit *Cantos de un Marino. Tercer grupo. Obras, I, En verso*, que consta de deu poemes. En el poema «La ciudad el campo» del recull manuscrit *Obras escritas por José Yxart Moragas* (1867), Yxart encara es decanta per la vida al camp. Però hi descriu una natura pura que no té res a veure amb la vida rural i traça un recorregut que va de l'ordre paisatgístic al moral.

Així, si en les set primeres estrofes es decanta per la placidesa dels jardins, dels prats, l'ombra dels pins, la fresca brisa, els cants dels ocells, la rosada de les flors, les olors dels camp, la força del brogit d'una catarata en les cinc darreres, aborda directament la preferència per una bellesa moral:

Lejos de mi los plácidos festines
lejos de mi las danzas, los amores
prefiero divagar por los jardines
i gozar del perfume de las flores.

un exemple és l'estrofa desena de les dotze que formen el poema:

¿Qué importan los honores si seguidos
van de congojas ansias temores
no vale más que exhale sus latidos
el corazón exento de rencores? (Yxart 1867, pp. 61-63)

Quatre anys més tard, a finals de l'estiu de 1877 Yxart va aconseguir l'autorització paterna per anar a residir a la capital catalana i, mentre es guanyava la vida treballant al despatx de l'advocat Maurici Serrahima, provar sort en possibles tasques literàries. El 1878, i convidat per Narcís Oller, Yxart va visitar París durant gairebé un mes en motiu de l'Exposició Universal, que s'hi celebrava (Yxart 1995a, pp. 25-43), i, com he dit, hi va tornar el 1886. Els viatges a París són els més importants que va fer Yxart, seguit dels que va fer a les Balears el 1871, per terres catalanes el 1889 i occitanes el 1893. El 1878 la capital francesa li descobrirà la grandesa de la metròpoli, la seva bellesa, el traçat dels boulevards, el bon gust i refinament de la vida burgesa, el consum cultural, etc... Tot plegat certificarà definitivament el seu temperament urbà.

Aquests escrits són un document de l'impacte del seu contacte amb el paisatge i la gent de la gran ciutat i dels pobles que visita. Al marge del text relatiu al primer viatge a París el 1878 (Yxart 1995a), la resta d'escrits voregen la natura des d'indrets més o menys civilitzats. La seva visió del paisatge sempre mira d'expressar les particulars arrels de l'ésser humà, a les quals fa referència Víctor Hugo a *Voyages aux Pyrénées* (1843, p. 889). En aquests textos, Yxart contempla la natura sense identificar-s'hi gaire, i l'expressa amb la voluntat de remarcar la distància entre aquesta i el seu pensament o el seu sentiment. Una distància marcada pel fet que des del 1868 havia decidit de ser un ciutadà de Barcelona.

A la capital catalana Yxart va començar a fer realitat el somni d'una vida intel·lectual rica i cosmopolita. Hi va retrovar els amics que hi residien (Oller, Metzger, Guimerà), i aviat va conèixer de nous (Joan Sardà), o va relacionar-se amb alguns escriptors que van fer una estada temporal a la ciutat, com Luís Alfonso o Felipe B. Navarro. El premi que va rebre un premi als Jocs Florals de 1879 per l'assaig «Lo teatre català», li va obrir totes les portes. I cal afegir que, gràcies a la feina editorial durant els anys vuitanta, va poder travar una bona amistat amb grans escriptors castellans com Leopoldo Alas, Benito Pérez Galdós, Emília Pardo Bazán, Armando Palacio Valdés o José M. de Pereda, amb els quals va establir un interessant diàleg literari. L'encontre amb Zola, Maupassant o Goncourt en el marc del París de 1886 va coronar aquest marc de relacions.

A partir del setembre de 1877 Yxart residia a Barcelona i ja només tornava als espais familiars tarragonins durant vacances d'estiu, per Nadal i a Pasqua. Llavors podia tenir de nou l'ocasió de gaudir dels paisatges de la seva infantesa. Nous viatges li proporcionaran contacte amb altres recones de la naturalesa. L'agost del 1889 Yxart va fer dos viatges amb Josep Lluís Pellicer per descobrir Catalunya. En el primer visiten les poblacions de la costa catalana, des de Barcelona fins a Figueres, i en el segon també surten de Barcelona, puguen per Sort i entren a França fins a Saint Gironès i d'allí van cap a Luchon, des d'on pel Portillon entren a la Vall d'Aran, la travessen i en surten pel coll de la Bonaigua, baixen per Sort, cap a Lleida i, des d'aquí, tornen cap a Barcelona. Tres anys més tard, l'agost del 1892, va fer una estada al Balneari de Vernet dels Banys, a la Catalunya francesa, per tal de guarir-se de la tuberculosi laríngea diagnosticada el mes de juny, encara que d'aquesta estada no s'ha trobat cap escrit. L'estiu de 1893 va a Eaux Bonnes, pel mateix motiu i a l'any següent decideix tornar al camp i durant els mesos d'agost i setembre de 1894 fer una estada al petit i encimbellat poble de Siurana i a Cornudella.

Tots aquests contactes amb la natura o amb els personatges populars dels ambients rurals, l'Yxart de jove se'ls va mirar des de la perspectiva de la seva formació cultural, fortament arrelada en el romanticisme, però no hi busca ni el desig d'escapar de si mateix, ni sent una atracció especial envers l'exotisme. Ell senzillament només mirava d'entendre la relació

entre l'home i el paisatge, descriure-la i reconèixer-hi allò que del passat o de l'esdevenidor es trobava dins el seu present. Una percepció apresada en la lectura de Goethe, Schiller (Cabré 2002, pp. 89-154), Balzac, Hugo, o Dumas, autors que, junt amb Milà¹ o Piferrer,² li van ensenyar a treure un bon rendiment de la tècnica dels quadres, per tal d'aplicar-la al paisatge, a la cultura popular, o a donar valor als petits detalls, als costums, als sentiments de la gent i a les històries, que circulaven pels indrets on es trobava i que ell recollia amb destresa. Com Balzac, Yxart aviat es va mirar el món establint la diferència entre la vida de província, dins la qual situa tant la vida al camp com a les petites capitals comarcals, i la vida ciutadana, que per a ell era la metròpoli i que identificava sobretot amb París, i, subsidiàriament, Barcelona, perquè en tenia l'aspiració. És a dir que, Yxart, en els seus escrits es va decantar tant per pintar la vida en el camp com en la ciutat.

Un dels primers poemes catalans d'Yxart que s'han conservat, datat el 25 de desembre de 1865 i titulat «La ciutat y el camp», ja dona testimoni de la doble mirada d'Yxart sobre el camp i la ciutat. Aquesta composició es troba dins del recull inèdit *Versos catalans. Recopilació de Poesias que baix els pseudonis de Pere Nanu, Angel Insubstancial y l'Nebot publicá Josep Yxart* (Yxart 1865-1866). Hi exposa en sis estrofes de quatre versos heptasíl·labs aquesta aparent dualitat. En la primera, tercera i cinquena

1 Milà considera que la veu de l'ànima dels pobles s'expressa en la seva història, llegendes i cançoner popular. D'aquí que el 1853 publica el cançoner *Observaciones sobre la poesía popular*, que ell havia aplegat per terres catalanes, temerós que la industrialització i l'emigració del camp cap a la ciutat les esborrés per sempre. Precisament Milà convidava els catalans a conservar viu el record de la tradició popular. En l'article «Anyorament», dins *Calendari Català* (1867), cridava l'atenció sobre com es va oblidant la Catalunya d'antany fins al punt que «si no fossen los campanars vells les montanyes, semblaria que ja no visquéssim a Catalunya» i recomanava que «en allò que pogués s'afanyàs cadascú per mantenir les coses bones autèntiques» com el llenguatge, el vestit provincial i sobretot la barretina. «La barretina que encara viu al Camp, al Priorat, a les Conques, a la Plana de Vic i fins a la Cerdanya i al Rosselló i a la mateixa Barcelona i amb una gradeta negra a l'Empordà» (pp. 100-102). El 6 de juny de 1878 a «Catalanisme» dins *La Veu del Montserrat* insisteix que cal conservar el vestit tradicional i que la gent no s'ha d'avergonyar de seguir les tradicions antigues. Les dones han de continuar usant caputxa o mantellina blanca o negra i els homes amb la gorra catalana o amb catxutxa. Milà observa que ja només es mantenen els castells al camp de Tarragona, la sardana a l'Empordà i Girona i els cants de vigílies en certes festes. Finalment el 1883 en el discurs com a president dels Jocs Florals, Milà recorda que l'expressió de l'ànima de Catalunya es troba en la Història, les llegendes i la cançó popular que recull el passat poètic, les usances de la terra, la legislació civil i les institucions. Verdaguera a qui Milà anomena «el cantor de costums catalans i de mitològiques llegendes» en el pròleg a *Idil·lis i Cants místics* (1879) es va presentar a recollir el premi que va obtenir als Jocs Florals de 1865 amb el vestit de pagès català.

2 Pau Piferrer també va començar aquesta tasca, que la seva mort va impedir acabar i més endavant Marià Aguiló va continuar. També Piferrer en els dos volums dedicats a Catalunya de *Recuerdos y bellezas de España* va donar testimoni de la memòria històrica i popular catalana.

estrofa, l'autor fa un elogi de les belleses i encants del camp, però en la segona, quarta i sisena es decanta per la vida refinada i urbana. En les dues darreres estrofes el gust per la vida campestre que afirma a la primera estrofa queda es nega en la segona i última:

És boniquet, jo no ho nego
esmorzar allí a la verdor,
amb alegria i calor
molts companyons ajeguts.

Més que tanta carambola
m'agrada a mi el restaurant
i servit com un sultan
un dia dinar si puc.

Amb tot, insisteixo que la presència del món rural i de la província en el punt de mira de l'Yxart escriptor no és ni fortuït ni espuri, sinó precís i sovintejat al llarg de la seva vida. Els primers quadres en prosa catalans signats amb els pseudònims d'un jove Yxart, 'Àngel Insubstancial' i 'l'grech', escrits entre 1866 i 1869 i repartits entre diversos albums manuscrits, són també obres juvenils, anteriors o coetànies dels dos primers anys d'estudis de Dret. Són textos de caràcter descriptiu i costumista, en prosa i en vers, sobre la vida en un poble petit o en una ciutat de província (o Tarragona). Els textos, des de la intenció inicial explicitada en el pròleg, tenen un cert caire de provocació. La sàtira i la ironia dominen un estil que vol imitar Pitarra (Frederic Soler), a qui sovint es cita en l'encapçalament dels l'articles.

Així, el volum manuscrit inèdit *Escenas Tarragoninas, escritas pel grech (Àngel Insubstancial) anotadas corregidas pel mateix autor publicadas per D. Josep Ixart*, redactat en català i amb textos escrits entre 1856 i 1866 o amb dates posteriors. Contenen aspectes costumistes de la vida a la capital de província: «Les visites», «La sacristia de Sant Miquel», «La plaça de les beates», «Un viatge», «Un dia de reis», «La senyora del segon pis», «La llibreria», «La comèdia de casa o la casa de comèdia», «Un hostal», «Cosetes dels nostres avis», «Les fires», «El llorito de D. Eulàlia», «La mania de la mida», «Un home de l'altre segle», «La Dida», «Una casa de banys», «Matar tocino», «Frenologia», «A prendre aigües», «Dir el rosari», «El teatre per dins», «Una casa de dispeses», «Els claustres de la catedral i les cadires de la plaça de la Font», «La perruqueria», «Boleio per Tarragona». Aquest recull es complementa amb un altre, també manuscrit, dedicat a *L's Catalans n'aquest idioma per varios autors. Tomo unich*. Conté els quadres: «El català a Castilla», «El metge», «L'apotecari», «La criada», «L'alcalde d'un poblet», «El poeta», «El canonge», «La pescatera», «La beatona», «L'estudiant», «La cusidora», «El capellà d'un poblet», «El

mosso de café», «La colegiala», «El llibreter», «La senyora de la casa», «El sacristà», «La pentinadora», «El barber», «La majordoma», «El mestre d'ara», «El memorialista», «La bugadera», «El majoral de diligències», «La dispesera» i «El curandero». Aquest parell de reculls manuscrits d'articles costumistes en català sobre tipus tarragonins i catalans, estan signats amb pseudònim que Yxart emprava en aquests anys de 'l'grech' o d'«Angel Insubstancial».

Aquests articles són un recull de quadres de costums en prosa que s'alternen amb crítiques de teatre i que, en el darrer, l'autor comenta que van aparèixer el 1866 al periòdic imaginari *El Sapo*, amb el qual volia fer riure als seus col·legues d'Institut, com assenyala en el pròleg d'aquests dos darrers reculls, perquè «nada más fácil que reir en esos tiempos que todo es una farsa». El periòdic *El Sapo* (del qual només coneixem els articles que en recull Yxart en aquests dos volums), es comprometia a fer riure els lectors que el compressin, «bien por las tonterías que dijéramos, bien por la justa crítica de lo que censuráramos».

Però la intenció de focalitzar de manera més seriosa el món rural cal datar-la, en Yxart, cap als anys setanta. Llavors com que ja no està tan interessat en la sàtira costumista i no busca en l'escriptura una mera diversió, quan pinta el camp, aspira a fixar les essències de la terra i la manera de ser dels catalans d'aquelles contrades, com una manera de preservar-les del pas del temps i dels canvis socials que porta el progrés tecnològic, tal com reclamava Manuel Milà i Fontanals el 1867 en l'article «Anyorament» (Milà i Fontanals 1867, pp. 100-102). El punt de vista d'Yxart, encara que emocional, està servit sempre des de la raó. El motiu principal d'aquest canvi és que en els anys d'universitari Yxart va fer seva amb fidelitat la visió herderiana de la literatura, que Milà transmetia als seus deixebles, i que ell l'exposava obertament en una carta, datada el 15 de febrer 1875 i adreçada al seu cosí Narcís Oller:

Precisamente, para mi, en el día, los más altos asuntos para novelas de costumbres, se encuentran en la pintura de nuestras clases populares, la vida de nuestros campos villorrios, por la sencilla razón de que en ellos en ellas se han refugiado, ya desvaneciéndose, los rasgos genuinamente fisionómicos de nuestro genuino modo de ser español, de nuestro castizo carácter tan poético e inagotable fuente de belleza, que pronto absorberá el mar de la civilización cosmopolita. En este concepto tu novela me sorprendió por realizar uno de mis proyectos de que te hablaba en mis anteriores, éste no es otro que dedicarse a observar explotar el verdadero carácter de nuestro pasado en los pocos borrosos restos que aun nos quedan. Sé que el proyecto no es nuevo, pero sé también que su realización se ha descuidado muchísimo por nuestros pocos estudiosos artistas literatos apenas tenemos otra cosa que trabajos aislados, las más de las veces poco profundos siempre in-

completos. La obra pues, por hacer; es preciso llevarla a cabo pronto, muy pronto, porque el pasado se va muy aprisa. Mañana será tarde, más tarde que hoy. que debiera hacerse no cabe dudarlo. Nadie como yo tiene tan fija la vista en los magníficos horizontes que el presente entreabre hoy al arte para el porvenir; nadie como yo sigue con tal avidez la reforma que en todas las esferas va teniendo lugar a la cual siento irresistible inclinación, pero esto no se opone a que el arte estudie el pasado deje de desdeñarlo, como lo desdeñan los más. ¿Qué conocemos de nuestra antigua sociedad que poetiza la distancia, hace gratísimo su castizo sabor español? Nada ¡Cuánto tesoro escondido! En todas las esferas del arte ¡cuánta poesía guarda aun la historia de España! Sus costumbres sin mezcla de extranjerismo que explican al sabio los mil fenómenos de nuestras evoluciones actuales recrean la imaginación de todos, van a desaparecer sin que nadie las fotografie sorprendiendo su última actitud! Sus característicos trajes, sus indígenas fisonomías que aun conserva el pueblo, van a desaparecer desaparecen ante la universalidad del hábito moderno, sin que la pintura las eternice. Las leyendas, las canciones, las melodías, que aun en el fondo de tal o cual lugar murmuran las viejas repiten los ecos de nuestras montañas van a desaparecer sin que ningún músico, ningún poeta las recoja las ignoren los venideros como ya las ignoramos nosotros. Tú lo has visto, citando casos concretos; en nuestros *aplecs* se bailan ya rigodones; nuestras *grallas*³ tocan ya *La Gran Duquesa*.⁴ Es tarde... muy tarde para emprender la obra, pero aun podría realizarse con asiduidad talento de investigación. Ah! si tuvieramos dinero, libertad tranquilidad! Si yo fuese rico, muy rico solo, iría a formar una colonia de artistas emprendería con ella un viaje de algunos años por los menos visitados rincones de nuestra España.⁵ (Els subratllats són meus)

La història, els costums, els vestits tradicionals, les llegendes i el cançoner popular són aspectes molt reivindicats per Milà, seguint Herder, com a

3 Instrument de vent característic de la música popular catalana. És una mena d'oboe d'uns 34 centímetres de llarg, de forma cònica i de fusta que amplia el so que fa una doble llengüeta de canya sobre una boqueta metàl·lica. Té sis forats a la part superior i un a la inferior.

4 *La gran duquesa de Gérolstein*, òpera *bouffe* en tres actes del músic Jacques Offenback. El llibret de Henri Meilhac i Ludovic Halévy és una sàtira contra el militarisme irreflexiu. Es va estrenar el dotze d'abril de 1867 al Théâtre des Variétés de París, coincidint amb l'Exposició Universal de 1867 que es va celebrar a la capital francesa, tres anys abans que esclatés la guerra franco-prussiana. L'estrena es va veure afavorida per la presència de Napoleó III, Eduard VII d'Anglaterra, Alexandre II de Rússia, Francesc Josep d'Àustria i Otto von Bismarck de Prússia.

5 Yxart (1867-1894). Fons Oller, carta datada el 15 de febrer de 1875, Ms. N.O.-I-2035, Arxiu Històric Ciutat de Barcelona.

portadors de les essències dels pobles. I, per això, Narcís Oller, que també n'havia estat deixeble i entenia molt bé el que li proposava el seu cosí, li va respondre que a partir de llavors en les respectives cartes i escrits apropiessin aquests objectius tan amplis a la seva immediatesa personal i a la seva realitat quotidiana: «Dediquemos nuestros ocios a fotografiar la triste realidad de nuestra vida actual: seamos por un momento observadores pinta tú en una serie de artículos el Abogado rural, si te parece, mientras yo procuro pintarte el empleado de provincia».⁶

I Yxart, en el manuscrit inèdit «Carta-prólogo», que havia d'acompanyar l'edició del poema *Ofelía*, publicat a *El siglo literario*, núm. 18 (20 de novembre de 1875), insisteix en focalitzar els elements que caracteritzen la manera de ser catalana i explica que procedirà en primer lloc «procurando profundizar en mis observaciones» i escollint aquell trets «que pintaran mejor el carácter del pueblo catalán, dieran a conocer las transformaciones que sufre por causa de la lucha, a través de las cuales pudiera verse su constitución moral, sus deseos tendencias el peculiar modo de ser de sus individuos» (Yxart 1875). Al cap d'un any retorna a la mateixa idea quan respon a la proposta de la carta d'Oller del 17 de maig de 1875, abans esmentada, amb una altra carta, datada a Tarragona el «20 tantos de mayo de 1876», i li diu que accepta el pla ni que sigui amb un any d'endarreriment: «...empecemos tú tus artículos sobre el empleado yo los míos sobre el abogado rural; pues acepto tu proposición con entusiasmo dando ancho campo a mil consideraciones que bullen en mí sin saber donde soltarlas. Mi intento es que formen la segunda⁷ parte continuación de las memorias, cuya primera⁸ parte bastante adelantada debía concluir con tu viaje a ésta» (Yxart 1867-1894).⁹

En el pla de l'escriptura de creació d'Yxart, el mestratge de Milà també s'evidencia aviat. En el text manuscrit *Fragments de unos apuntes. Mont-blanc, 1870* (Yxart 1870), un viatge a aquesta capital de comarca li serveix per plantejar-se preguntes sobre les relacions humanes i morals, l'embrutiment per manca de cultura i per la rebaixa en els costums i tensió moral, el per què del distanciament entre els homes i les dones, la possible sort que el destí oferirà als nens i nenes des de l'escola i, sobretot, es demana com és que la gent ha contribuït a saquejar l'Església abandonada el 1835 i ara en ruïnes i s'interroga sobre la ineficàcia de les revoltes que només generen destrucció, etc. També Yxart en aquesta ocasió visita Poblet, llavors ja convertit en ruïna, i amb uns companys preparen la representació

6 Carta d'Oller a Yxart, datada a Barcelona el 17 de maig de 1875, Fons Yxart. Arxiu Històric Provincial de Tarragona.

7 A l'original: «2^a».

8 A l'original: «1^a».

9 Fons Oller. Ms. 5D.53-19/C42-8. Arxiu Històric Ciutat de Barcelona.

d'una obra de teatre i realitzen alguna excursió. Aquests apunts sobre Montblanc li serveixen per fixar les imatges i els conceptes que el lloc li suggereix. El relat s'amaneix amb algunes pinzellades de crítica social i vol afavorir una major cultura entre els possibles lectors, amb la intenció de millorar desenvolupament de la societat catalana. Yxart hi mesura la distància entre els hàbits i els costums, que es conserven al poble, i els que ja han desaparegut a les ciutats (cf. Yxart 1870, p. 12).

A tot plegat cal afegir la bellesa del paisatge de la Conca de Barbarà amb la primera llum crepuscular del matí, que difumina els límits de les muntanyes, dels arbres i de les vinyes, com una mar d'ones i escuma, que apunta una nota impressionista.

En el *Viaje a las Islas de Menorca Mallorca* del 1871, Yxart té molt d'interès de prendre notes de tot el que veu, en la línia de relacionar la memòria amb el coneixement i, fixar la primera per poder retenir el segon. Per això, manifesta un interès molt viu per l'observació del paisatge, els monuments i els costums de cada lloc que visita. Ja un text anterior, titulat «Un viatge» i recollit dins el llibre manuscrit *Escenas Tarragoninas*, s'encapçala amb la citació «muy agradable es el viajar pero lo es aun más el contar el viaje» (Yxart 1856-1866, p. 28), treta de les *Escenas matritenses. El curioso parlante*, de Mesonero Romanos. El text dóna idea que, malgrat les relatives limitacions i supeditacions que li imposa el fet de viatjar amb els seus oncles, la intenció de la seva escriptura és aquest. I així ho fa constar al principi del relat:

No me fijé en la mayor o menor importancia del país al que me dirigía ni si él prestaba ancho campo, a mi aspiración de ver, observar, estudiar costumbres nuevas, nuevos hombres, bellos panoramas, grandes establecimientos, grandiosos monumentos artísticos; no me fijé en nada de estas cosas, atendiendo a qué, no pudiendo dirigir mis pasos a ningún punto, por contento me podía dar con solo abandonar los linderos de mi país, empezar a comprender siquiera fuese en esbozo, lo que era un viaje. De todos modos, desde el momento que abracé el partido de lanzarme al mar [...] ¹⁰ también la resolución de formar unos apuntes de todo cuanto digno de notar encontrara, siquiera esto fuera poco ligero, pues sólo haciéndolo así, según yo creo, puede sacarse un provecho de un viaje. La pluma deja en el papel, como una máquina fotográfica, las pasajeras impresiones que uno recibe, las fugaces observaciones que se forman, proporciona a la vez el placer de poder ir recorriendo con la mente, el sendero que se deja a las espaldas, cuya memoria sería de

10 Falta un bocí de paper on no sembla que hi hagués res escrit, però la paraula que segueix, afectada per les humitats, és il·legible, encara que podria ser 'una'.

otro modo tan fugaz ¿qué placer más grande para mí, al descansar del viaje nuevamente en brazos de la patria, poder ver como se levantan a mi vista, como acuden a mi entendimiento, tantas cosas como habré contemplado, tantas observaciones como habré hecho? ¿poder renovar en mi corazón este cúmulo de impresiones que se sienten en un viaje ¿poder recordar las personas que se han conocido; poder en fin volver a adivinar con los ojos de la imaginación los panoramas paisajes que se han visto? El conseguir este placer, la consideración que más arriba dejo apuntada, me impelían pues a escribir estos apuntes, que siendo, para mi uso particular no contienen más que ligeras anotaciones sobre cuanto pueda ver. (Yxart 1871, els subratllats són meus)

Però, en especial, és en els escrits de 1875 on es troben explicitats amb tot detall els seus objectius teòrics romàntics i herderians. Llavors, l'autor ja havia acabat la carrera de Dret, vivia a casa dels seus pares a Tarragona e intentava, sense gaire interès, de formar-se i treballar d'advocat al costat del seu oncle Josep Moragas i Tavern. D'aquell temps, també, data el poema manuscrit inèdit *La fiesta mayor de un pueblo* (1875), i les proses manuscrites inèdites dedicades a *Una fiesta mayor en Cataluña*, escrita l'agost de 1876 (Yxart 1995b, pp. 25-36)¹¹, *Una aldea española en 1877*, datada el maig de 1877.¹² Aquests escrits, de caràcter costumista, estan redactats amb la voluntat de recollir unes formes de vida tradicional que, com s'ha recordat abans, degut als canvis socials i econòmics del país, són a punt d'extingir-se o transformar-se. De fet, Yxart, com Oller, pensaven en una continuació de la feina que ja havien iniciat Piferrer, Milà i d'altres, recollint cançons i llegendes populars amb la col·laboració dels escriptors costumistes rurals. Yxart ho explica en la introducció d'*Una fiesta mayor en Cataluña*, escrit i enviat a Oller en una carta datada el 8 d'agost de 1876 on justifica la crònica de les festes de La Canonja, després de vuit anys sense celebrar-se per causa de la guerra carlina, i per aquest motiu el seu trasllat des de la propietat familiar del Mas Barbarà, on estiejaven, fins a

11 El 1896 Narcís Oller va publicar dins *Obra Catalana de Josep Yxart* (1896, Barcelona: L'Avenç, pp. 375-390) una versió catalana d'aquest text, el manuscrit de la qual, si mai havia estat, havia desaparegut. Sospito molt que Yxart només va escriure el text en castellà que era la llengua que emprava el 1876, atès que fins després de 1877 no va tornar a escriure en català com havia fet entre 1865 i 1869. Comparant el text manuscrit castellà d'Yxart amb la versió catalana, publicada per Oller, el nom de La Canonja ha estat substituït per Tenarich i les divergències textuais es fan molt evidents i són notòries. Hom té la sospita que la traducció està feta per mans que no són les de l'autor. Una opinió que es reafirma en el fet que el manuscrit, que comença adreçat a un tu acaba en una carta adreçada a Narcís Oller, cosa que indica que ell tenia el text.

12 D'aquest text se n'han conservat tres versions incompletes a l'Arxiu Yxart, precedides d'un pròleg, que només és complet en una de les versions i on l'autor fa una declaració d'intencions.

aquest poble veí per tal de participar de la festa major de la Mare de Déu d'agost. Al començament del text l'autor n'exposa el sentit:

Sí, todo se modifica hoy que el pueblo vuelve a manifestar espontáneamente su particular genio carácter bajo el reinado de la paz después de ocho años de trastornos luchas, conviene examinarle de cerca para observar las huellas que en su rostro han impreso tales vicisitudes. Por esto yo cuando supe que el pueblo vecino de la Canonja iba a celebrarse la fiesta mayor dispuse asistir a ella escribirte un resumen de mis ligeras observaciones. [...] Porque las costumbres antiguas expiran; se desvanece la fisionomía peculiar de las clases inferiores espectáculos como los de ayer no tendrán sus análogos dentro muy breves días. La campana de la parroquia rural está tocando a muerte por la muerte de la villa. Aprovechemos los instantes. (Yxart 1995b, pp. 25-36, els subratllats són meus)

L'escriptor s'atura a remarcar els canvis que s'estan produït en les formes de vida, els costums, les festes i les maneres de vestir i de parlar de la gent que té al voltant.

La idea central de fixar els costums antics enfront dels canvis socials presents o futurs es repeteix un altre cop en el pròleg d'un altre text manuscrit inèdit d'Yxart, *Una aldea española en 1877*, cosa que indica fins a quin punt aquesta recuperació del passat, incitada per Milà, era important en la concepció de la literatura del jove Yxart. Aquest text comença presentant dos amics que es troben en el tren i comenten la necessitat que algú faci de cronista de «la variada muestra de recuerdos arqueológicos e históricos» que els pobles encara mantenen vius, ni que sigui per poc temps, davant l'imparable procés transformador del temps. I és que «el tiempo prosigue fatalmente la obra de las revoluciones [...] en el campo como en la ciudad carcoma destruye el antiguo edificio extendiendo a todas partes su progresiva influencia» (Yxart 1877). I davant la constatació dels dos joves que els pobles «carecen de su cronista, de su hábil observador que anote las transformaciones de que antes hablábamos», un dels dos amics, el que fa de narrador, accepta el paper d'anotar, encara que sense pretensions literàries, tot allò que «vaya observando sobre el terreno», fins al punt que quan baixa del tren està convençut que entra en el teatre de les observacions al qual l'ha empès el seu company.

Relacionat amb aquest text hi ha un altre manuscrit inèdit, *Costumbres privadas*, on Yxart (s.d.) aborda la qüestió de les classes socials dins l'àmbit dels pobles rurals, dels quals els rics, dedicats a l'administració de les seves finques rústiques, representaven la part més 'cultura respectable'. Aquests en un moment d'incertesa política, atrets per «las promesas de los grandes centros», van marxar a viure a les ciutats. Poc a poc, alguns han tornat als pobles, però «ya no se sienten completamente bien en él;

viven con un pie en el estribo apenas asome el menor trastorno, tomarán de nuevo las de villadiego abandonarán los Sanchos, Teresas, con quienes antes se sentían ligados como el señor feudal con sus pecheros». La reflexió sobre el menysteniment que senten les ciutats pel món rural i l'abandó d'aquest per part de les classes rurals més cultes, porta Yxart a plantejar si l'aïllament, la manca de tracte i l'absència d'intercanvi d'idees i emocions contribueix a ensopiment de les qualitats de la gent que habiten les zones rurals i acabi rovellant els caràcters més forts. I, per això, es demana si «en estos rincones miserables, ha de vegetar forzosamente la ignorancia el atraso?» o si, en tot cas, la vida solitària, la contemplació de la natura i alguns hàbits d'activitat podrien provocar qualitats apreciables entre determinats sectors rurals de població.

Tanmateix, al llarg dels anys 1874-1877, que Yxart ha hagut de passar a Tarragona, les cartes creuades amb el seu cosí Narcís Oller demostren que no va deixar mai de fer escapades més o menys llargues a Barcelona, i de relacionar-se amb familiars i amics. Estadades que alimenten la seva naturalesa urbana i el seu decantament per les formes culturals que es produeixen a la capital catalana.

I un cop Yxart s'instal·la a Barcelona la tardor de 1877, segons comunica a Oller en la carta datada a Tarragona el 14 de setembre de 1877,¹³ aviat es farà amic dels escriptors que hi resideixen. Un d'aquests primers nous amics va ser Àngel Guimerà de qui Yxart va traduir al castellà alguns dels seus poemes de l'amic i a establir-hi correspondència (Cabré 2000, pp. 77-113). A ell Yxart dedica el poema *Lletra a N'Àngel Guimerà*, datat el 1879 i escrit segurament el mes d'agost quan es trobava a la masia familiar, enyorava la vida cultural de la capital i les converses amb els amics. Les cartes són el lligam que el manté en sintonia amb aquest món i per això les escriu i n'espera la resposta amb delit. En el poema esmentat diu que, dominat per la monotonia d'anar comptant els dies des del mes d'agost fins a finals d'octubre, refà el trajecte tantes vegades repetit entre el Mas Barberà, on resideix, i La Canonja, el poble més proper, on anava a recollir la correspondència, que el mantenia connectat espiritualment amb la capital i els seus amics cultes. El crític hi explica que en el camp se sentia «sens sortir de casa - i a les deu al llit | com pres que entre els ferros - espera clemència | veient passar dies - amb santa paciència» (Yxart 1896, p. 9). I cal afegir que per les cartes a Oller o a Sardà, gairebé sempre es va sentir així durant les seves estadades en família a Tarragona o en les propietats familiars. Allí no té cap altra feina que la d'escriure o comptar els dies que falten fins a finals d'octubre i poder tornar a la capital. L'única cosa que trenca la seva rutina és anar a cercar, a vegades inútilment, la correspondència dels amics. Si li ar-

13 Yxart 1867-1894, Ms. 5D.53-19/C43-13. A. M. B.

riba alguna carta, l'alegria interior que es desprèn de la comunicació li permet refer el camí dins el doble espectacle de veure la bellesa de la natura, a la qual sempre va ser sensible, i contemplar «la vasta planura, coberta de pàmpol·s - d'alegre verdura. | Al lluny, en la serra, - damunt d'un turó, d'una foguerada - lo darrer garbó; | guspirejant crema - lo sol que se'n va: | reflecta la volta - la claror que fa» (Yxart 1896, p. 10). Però l'alegria és de tornada. D'anada era molt possible que hagués passat pel mateix camí sense veure'n les belleses. Per altre costat la carta li obre la imaginació que transforma el paisatge rural en urbà i imagina trobar-se a la ciutat amb el seu esclat cultural. I en lloc de natura, «altres espectacles - tinc al meu davant; | de tot Barcelona - l'alegre brogit, | fanals en renglera, - la Rambla a la nit» (p. 11). Dos paisatges contraposats que reflecteixen sentiments diversos. D'un cantó el paisatge rural amb una bellesa quieta, que sovint no valora gaire, i de l'altre l'enyor de l'alegria i el desig de participar de la vida cultural barcelonina. L'amistat que estableix Josep Yxart amb Guimerà i amb d'altres col·laboradors de la revista *La Renaixensa*, farà que es decanti per l'ús literari de la llengua catalana, en especial, després que el 1879 guanyés un premi als Jocs Florals de Barcelona pel seu assaig *Lo Teatre Català*.

Del 27 de juliol de 1879 és un altre manuscrit inèdit, *L'Hereu* (Yxart 1879), un relat del qual només se n'han conservat dotze pàgines corresponents al primer i bona part del segon capítol. S'hi narra el retorn al poble de Vilamajor dels descendents dels Català, una de les famílies de destacats propietaris rurals i la descripció del casal familiar. Possiblement la idea d'escriure sobre aquesta institució catalana també cal relacionar-la amb les setze pàgines que es conserven del manuscrit inèdit de la crítica del drama en tres actes *L'hereu* de Retes Echevarría (Yxart s.d.), on Yxart en la primera pàgina diu que no s'ocuparà de l'aspecte literari i que «guia nuestra pluma el exclusivo deseo de vindicar a Cataluña, nuestra patria de algunos cargos que [...] se dirigen a nuestra legislación a su índole costumbres». Assenyala el desconeixement, que l'obra manifesta, de la naturalesa, la història i el caràcter de la cultura catalana, la seva legislació i el veritable estat de la classe mitjana. Molts dels arguments d'Yxart procedien de la seva formació de jurista i en bona part també havien estat remarcats pel seu oncle i mentor jurídic, Josep Moragas i Tavern, mort el 1876 i a qui l'agost de 1880 va dedicar un retrat literari tal com havia promès al seu fill Vicenç Moragas, cosí i cunyat seu (Yxart 1888, pp. 17-30). El retrat, «A Vicente Moragas», precedit d'un pròleg de Joan Sardà, va encapçalar l'edició d'un estudi de l'oncle dedicat a la figura jurídica de *L'Hereu* (Moragas de Tavern 1888).

Sembla que, entre el Nadal de 1882 i finals de març de 1883, segons es desprèn de les cartes adreçades a Narcís Oller, dipositades a l'Arxiu Històric Ciutat de Barcelona (Cabré 1985), Yxart va romandre un temps a Tarragona, a casa dels seus pares. És llavors que realitza alguns dels

millors *tableaux* i que, com explica en una carta a Oller del 10 de març de 1883, aprofitant:

las inspiraciones directas de la realidad, he empezado una serie de artículos de costumbres, describiendo las de ésta [Tarragona], trabajo que tenía pensado hace mucho tiempo. Si terminara toda la serie resultaría una fotografía exacta animada de una capital de provincia de tercer orden, bajo todos sus aspectos, absolutamente todos. En algunos capítulos tengo la intención de escribir no sólo la superficie de las cosas, sino los resortes secretos e invisibles, como por ejemplo el estado de los juzgados, las cárceles, etc., etc... Llevo escritos o mejor borroneados tres artículos, bastante largos: *La Catedral*, *Passeig pel moll*, *Lo teatro*. Los he escrito en catalán para poder hacerlo con más verdad más naturalidad, lo primero luego por el solo gusto de léeroslo cuando vaya a ésa, porque éste es ya el único modo de que me prestéis alguna atención, pero me sucede que me hallo tan escaso de palabras en una lengua como en otra. Luego trataré de traducirlos, si me parece bien. La tarea es agradable porque tengo delante el modelo a todas horas, en algunos pasajes lo reconocerás; porque nada modifico, lo cual deberé hacer después forzosamente pues se reconocería demasiado cual es el original.¹⁴

Es tracta d'un seguit de pintures de paisatge, retrats de tipus humans i descripció de costums o situacions, que constitueixen veritables *tableaux*, dels quals jo només parlaré dels que es refereixen a la natura o a la vida de províncies. Yxart parlava d'aquesta tècnica en una carta a Oller del 5 de novembre de 1872, que conté la crítica a *La Dida* de Frederic Soler (Cabré 2009, p. 256), i si torna a referir en la carta al seu cosí del 10 d'agost de 1876:

Por la mañana no dejo mi cuarto ni mis libros hasta la hora de comer; por la tarde traslado los últimos bajo la sombra del primer árbol que encuentro, dejo que corran las hormigas por sus páginas mi epidermis, me aturden los oídos cigarras, grillos moscardones e inundan mi pupila torrentes de luz cayendo sobre una vasta alfombra de pámpanos, que parece la de un salón circular, tan llana poco accidentada es esta vega tan claramente permite ver por todas partes como encajan en el horizonte los bordes de la semi-esfera azulada que la cubre. *Tableau!*¹⁵

14 Yxart (1867-1894). Carta a Oller datada a Tarragona el 10 de març de 1883, Ms. 5D.53-19/C49-4. A.M.B.

15 Yxart (1867-1894). Carta a Oller datada a Mas Barberà el 10 d'agost de 1876, Ms. 5D.53-19/C42-13. A.M.B.

El 'tableau' en mans d'Oller i d'Yxart s'anomena 'croquis del natural', o 'nota de color' (Yxart 2013, p. 329). Potser per això, es poden relacionar aquests escrits d'Yxart amb la seva tendència a dibuixar tipus humans i alguns animals, en els marges blancs dels seus manuscrits d'aquests anys.

Cap a finals de la dècada dels setanta, es nota en els escrits d'Yxart una intenció més realista, que entre 1880 i 1885 es tradueix en una sèrie de quadres, la majoria escrits en català, molts dels quals van sortir impresos en diversos periòdics catalans. Sembla que entre el Nadal de 1882 i finals de març de 1883, segons es desprèn de les cartes adreçades a Narcís Oller, Yxart va fer una estada prou llarga a casa dels seus pares a Tarragona i va tenir temps de realitzar alguns d'aquests *tableaux*, que cal comentar breument. El primer és «La Catedral» que descriu la Seu de Tarragona i la funció social que exerceix entre els ciutadans. No se n'ha conservat cap manuscrit amb lletra d'Yxart, encara que entre els papers del crític en l'arxiu familiar hi ha una versió en castellà escrita en lletra que no és d'Yxart. Aquest text només es va publicar molt tardanament i en castellà el 21 de juny de 1888 al diari *La Vanguardia*. En canvi, els altres textos «Passeig pel moll», «Un teatre», «De nit», i «La senyora Agneta», escrits en català, van sortir entre el 1883 i el 1884; el primer, a la revista *La Il·lustració Catalana*, 4 (89), (30 de juny de 1883) amb la indicació «D'un llibre inèdit», que l'autor pensava dedicar a Tarragona. El segon, «Un teatre», va sortir a la revista *L'Avens*, 1^a èp. III, núm. 34, (juliol i agost de 1884), pp. 398-407. I el tercer, «De nit», a la *Revista Literària*, 1 (7), (juliol de 1883) i també a *La Il·lustració Catalana*, 7 (137), (31 de març de 1886). El darrer, «La senyora Agneta», es va publicar el 1883 a *La Renaixensa* (Yxart 1995b, pp. 37-51).

En aquests quadres Yxart combina la descripció del medi amb els efectes del comportament social i els moviments intimistes dels diversos tipus humans que hi conviuen. Potser, per això, les descripcions voregen progressivament, a més de la pintura impressionista, l'anàlisi dels comportaments humans i el progressiu aprofundiment psicològic. El crític concep la seva elaboració com un veritable poema, ni que els escrigui en prosa. Ell, de sempre havia diferenciat el poema en vers de l'expressió poètica del sentiment, fins i tot escrita amb prosa, tal com es pot veure en els articles sobre «El verso la prosa», I i II, publicats a *La Vanguardia* el 13 i el 30 de juliol de 1890. El segon article és la resposta d'Yxart a un article d'Apel·les Mestres, «El verso. Carta abierta a D. José Ixart», que des de *La Vanguardia* (19 de juliol de 1890), que contesta el seu primer (Cabré 1996, pp. 125-140). Yxart, també, hi afirma la necessitat de dotar de ritme tant el poema en vers com el text en prosa. Yxart, en una carta a Salvador Rueda del 10 de juny de 1893, que aquest va recollir com a introducció al seu llibre *El ritmo* (Madrid 1894), expressa la necessitat de teoritzar sobre aquesta preocupació que s'imposa entre els sectors més moderns de la poètica europea i ell mateix en vol dir alguna cosa (Yxart 1894). Ja

el 1878 i a propòsit dels «Quadres en prosa», de Pons i Massaveu, definia, des de les pàgines de *La Renaixensa*, el seu concepte de poeta, aplicable tant al qui escriu en vers com en prosa: «Poeta és qui pinta en un quadro, ple de colors vida, l'estat dels esperits en època determinada, no amb ampul·losa i quasi sempre falsa relació històrica, sinó amb la descripció encertadíssima de casolana festa que diu més i amb més veritat que la història» (Yxart 1980, p. 179).

De què tracten aquests relats? «Passeig pel moll» descriu una passejada pel port de Tarragona fins a la boca on hi ha el far. El moment és a la caiguda de la tarda, amb els darrers rajos del sol ponent, quan tornen les barques després d'un dia de pesca. Yxart hi fa una esplèndida pintura impressionista, plena de llum, colors, sons i olors, que donen peu a l'expressió melangiosa d'aquesta hora del dia, a l'espectacle dels que hi deambulen i al sentiment que tot plegat transmet al narrador. En especial fa referència a la contemplació d'algun vell mariner enyorat de la mar i dels camins d'ones i tempestes que va travessar. «Un teatre» és la descripció d'una sala de Tarragona, suposadament feta per un amic del narrador que és qui introdueix el relat d'aquest.

És evident que Yxart en aquest moment focalitza una natura propera als nuclis urbans que li permetien esplèndits retrats morals d'alguns dels seus tipus humans, i a través d'ells transmetre el sentiment que li comunicaven. I, encara, alguns relats deixen entreveure l'endarreriment cultural i moral que encara patien les societats rurals poc desenvolupades o endarrerides. D'altres dues proses seves, publicades en castellà i, segurament, escrites en aquesta llengua, tampoc no se'n conserva el manuscrit. Traduïdes al català potser haurien pogut formar part del mateix llibre inèdit de postals tarragonines, però com que aquest mai no es va publicar, no ho podem saber. Un d'aquests textos és «Ruinas», dedicat a les ruïnes del poble de Tamarit, i que, va sortir a la revista *Arte Letras* núm. 13 (desembre de 1883), que Yxart dirigia. Comença amb l'accés a un poble, que al narrador li recorda l'infern de la *Divina Commedia*, i que descriu com una mena de cementiri al costat de les parets ruïnoses del castell de Tamarit, mentre que una heura ha cobert el cementiri de debó i que es troba al costat de l'església, l'única edificació que resta en peu. Allí apareix una dona, l'únic habitant que resta al poble, i que, després d'assistir a la seva única veïna en el moment del traspàs, s'ofereix a ensenyar-la als visitants que han arribat. La descripció física del lloc és barreja amb la seva història recent. El record de crims anteriors, i la imatge del desmantellament i l'ensulsida del poble contrasten amb la llum del sol i l'espectacle de la mar. A la platja, el narrador fa una pintura del paisatge que el constant moviment i soroll de l'aigua acompanya, mentre va descalçant les roques i els murs, que desafien aparentment immòvils els seus embats. El contrast s'amplia amb la tensió entre la imatge de mort, que ofereix el poble, i la vida, que desprèn la naturalesa i les seves forces. L'altre relat, «De Reus

a Tarragona», va sortir imprès a les pàgines de *La Publicidad* (27 de juliol de 1887), on Yxart col·laborava assíduament entre el 1887 i el 1888, i després el va incorporar a *El año pasado, 1887* (Yxart 1995c, pp. 671-674). El relat descriu un trajecte en tartana, que Yxart havia fet força sovint des del Mas Barberà fins Tarragona. En el text, Yxart aprofita el recorregut per descriure el paisatge, entre la llüissor enlluernadora del sol de migdia i la pols del camí, entre l'ensopiment que destil·la la quietud i el dring monòton de les campanetes de la tartana, que acompanya el xiscle insistent de les cigales. Sorolls que fan més intensa la calma de l'hora en aquell 'mar de claridad'. A un cert punt, la tartana es creua amb un carro, tan carregat de pipes de vi que ni es veu el traginer que el governa, i això dóna peu a la seva descripció i a que es recordi que aquella era una comarca vinícola. El narrador aprofita per assenyalar els trets llatins de la tipologia dels seus pagesos: «Lo que antes que todo sorprende al verlos, es la notable semejanza de sus facciones con cualquier busto de emperador romano. A través de los siglos, persiste en su integridad el molde de la raza absorbente dominadora que tantos elementos de civilización trajo a aquel país» (Yxart 1995c, p. 671). Ara el relat desemboca de l'impressionisme al classicisme i al mediterranisme. A mesura que el narrador, dalt de la tartana, s'acosta a Tarragona, subratlla que es fa més aguda la visió clàssica del paisatge, i fins les barquetes de vela llatina en la línia de mar o la plaça de braus de l'antiga capital romana, que recorda un petit coliseu, semblen una recuperació del món romà: «El paisaje recuerda una de aquellas antiguas vistas iluminadas de Italia, con sus colores demasiado bonitos muy lamidos» (p. 671). Ara li vénen a la memòria uns versos de Petrarca. Llavors el viatger comprèn que «ha recorrido un pedazo de la Italia clásica que los hijos del Lacio se dejaron aquí, con su sol, con su cielo con su vegetación, pero lleva encima también todo el sagrado polvo de la antigüedad... de la carretera» (p. 671). I retroba aquells orígens de manera de ser i culturals dels catalans, que Yxart, llavors influït per Taine, en diu 'raça', un terme que el 1893 rebutjarà. Barreja aquestes arrels històriques amb una reflexió econòmica i projecta la construcció mítica del classicisme mediterrani, que fon amb la visió interior que li suggereix el paisatge i que sintetitza en aquest fragment:

Parece que aquellos árboles meditan en su letargo el misterio de su existencia, que toda la naturaleza abotargada se ensimisma bajo aquella lluvia de fuego... (p. 673)

Per tot plegat, aquest relat sembla introduir-nos en una visió finisecular del paisatge, que es farà més evident en els relats posteriors.

I, encara, en aquests anys entre finals del setanta i primers dels vuitanta, un tercer grup de quadres romanen dispersos dins d'algunes de les cartes adreçades a Narcís Oller i a Joan Sardà. El primer es troba dins la

carta del 7 de juliol de 1877,¹⁶ que Yxart envia a Oller, i tracta dels dies d'estiueig que el primer ha passat a les Masies de Poblet a l'Espluga de Francolí i del costum d'anar a prendre les aigües que tenen els usuaris d'aquestes masies. Amb aquest text, Yxart comença a escriure sobre la vida al camp per fer una crítica de la brutícia i l'endarreriment dels petits nuclis de població, dels establiments que acollien als que anaven a prendre les aigües i dels costums pobres i ensopits dels seus visitants. En copio el fragment:

Heme otra vez escribiéndote a la sombra de los árboles después de haber visitado Poblet, el sucio villorrio que vive de sus ruinas, como ayer de su grandeza, el manantial ferruginoso, remedio de tantas enfermedades ridículas. Exceptuando el monasterio, lo demás tiene poco que ver para quien no guste de observarlo todo por insignificante que parezca. No he visto en mi vida un pueblo más atrasado, casas de aguas con menos comodidades, ni *aiguaders* más cursis. Allí se dan cita todas las familias honradas de nuestra provincia exponen al aire libre en común las ridiculeces rancias costumbres de su atrasado método de vida; comen en común su arroz con pollo su pucherito, rezan el rosario en común se destrozan en común la piel, lo mismo que en sus cuarteles de invierno. El espectáculo es sumamente curioso divertido... por dos o tres días. Algunas noches bailan al son de una murga callejera que se traslada a aquellos sitios para tocar el mismo vals los mismos rigodones yendo de un lado para otro. En todas partes las mismas caras; en todas partes las mismas cosas. Por la mañana, junto [a] la fuente, algunos grupos de vigilantes mamás haciendo *crochet*, sus correspondientes hijas cloróticas que comen carbón y cal a hurtadillas. Un enjambre de criadas discurre entretanto por la próxima plazoleta que se convierte en mercado de aves, chillando, pesando, regateando la mercancía consultando el precio con su señora. La compra el regateo son las dos operaciones más importantes de la jornada, porque allí no se piensa más que en comer beber. Los *aiguaders*, que viven en el pueblo, suben a juntarse con los de las *masías*, caballeros en burros que son innumerables; apenas se ve otra cosa en todas partes que burros forasteros. Ya dice aquella gente, con toda sencillez sin parar mientes en el epigrama que su dicho resulta que "en verano cuando van allí los *aiguaders*, hay más borricos que en invierno". - Después de la primera toma los diversos grupos recorren paseando aquellos vericuetos, pero apenas se hallará una pareja capaz de sentir las delicias de aquel paseo matutino bajo un cielo sin nubes por las gradas de aquel anfiteatro de un magnífico panorama. Gradas llamo a las colinitas donde brotan los salutíferos manantiales, porque,

16 Yxart (1867-1894). Ms. 5D.53-19/C43-9. A.C.B.

en efecto, lo parecen. El panorama que a sus pies se extiende es delicioso despejado le da un carácter más imponente todavía el celebrado monasterio, pero repito que no se encuentra ni aun por casualidad una persona que comparta contigo la soñadora contemplación de un sombrío rinconcito, oculto en el fondo de una cañada, de una fuentecilla que brota silenciosa entre el musgo el arrayán etc., etc., etc. Por casualidad encontrarás alguna dama elegante novelera que te recuerde más amenos sitios de baños, otra sociedad, otras diversiones, si allí la encontraras la suplicarías que no perdiera miserablemente el verano que se fuera a divertirse, aunque fuera a Caldetas.

Después de la comida la siesta, vuelta a repetir la operación de la mañana, por la noche se encierran todos en las Masías donde sudan el quilo, pasando la velada en los mezquinos patios eixidetes que perfuman las próximas letrinas.

En el pueblo no se pasa mejor; como en todos ellos, una sala que llaman casino; muchos tresillistas poco habladores; mucho ir venir de un lado para otro, de la fuente con mesas de aguardiente anís a la estación para ver quien se va quien llega; algunas excursiones campestres; conatos de aventurillas, etc., etc., etc. A los tres días un deseo irresistible de marcharse con la música a otra parte.

El segon és el retrat moral de la senyora Maria que al 20 de juny de 1882 Yxart enviava a Oller.¹⁷ Es tracta, segurament, de l'embrió de la narració «La senyora Agneta», abans esmentada (Yxart 1995b). Es tracta del fragment que copio a continuació:

La única noticia que tengo que darte es la de que está viaticada moribunda la Sra. María? Es la imagen viva en mi memoria del remordimiento que causan los gastos superfluos. Me explicaré. La Sra. María es una pobre mujer, viejecilla, pequeña, apergaminada, huesosa, que vive miserablemente frente a nuestra casa. No tiene más renta que su jornal que se gana trabajando desde las cuatro de la mañana hasta las ocho de la noche, haciendo cuerda de cáñamo a la puerta de su casa, lo cual le produce veinte cuatro cuartos diarios. El día que no trabaja no come, no pide un céntimo a nadie no tiene otra diversión que la misa el rosario la narración de sus pasadas grandezas. Es viuda de un antiguo secretario de ese pueblo; basta con eso para que siendo mendiga se crea una señora tenga sus barruntos de educación, reducidos a que no debe aceptarse un vaso de agua hasta después de habérselo rogado tres veces a que las visitas deben hacerse con mantilla con franja de terciopelo, oliendo a manzana, perfume barato que ya sabes usan aquí,

17 Yxart (1867-1894). Ms. 5D.53-19/C48-5. A.C.B.

de larga fecha sin duda venido de Oriente, me parece, pues ya se dice en el *Cantar de los cantares*: “Sostenedme con rosas manzanas que desfallezco de mal de amores”.¹⁸

I a continuació li comenta com el va impactar la seva pobresa i la seva dignitat.

I en una altra carta a Oller del 10 de juliol de 1883, Yxart des d'Altafulla li dibuixava aquest croquis que és una crítica d'uns nou rics, vinguts de Madrid, que estiejaven a Altafulla amb telèfon inclòs, pel gust de distingir-se. Però l'aparell només era per feia bonic, perquè al poble encara no s'hi havia establert la xarxa telefònica:

Vaya otro apunte. Apenas llegado, observarías aisladas, lindas, contrastando con el resto, como traídas colocadas aquí como un cajón o un juguete, de una sola pieza, dos casas nuevas construidas a la moderna. Son de dos familias de *parvenus* que han venido aquí a fijar su residencia de verano, a deslumbrar a sus amigos de infancia con su riqueza, a hacer rabiar a los propietarios de ésta. Entre las dos familias, rivalidades competencia; entre ellos la población, rivalidades envidia; ellos, tan *cursis*. Los dueños de una de las casas son un matrimonio recién llegado de Madrid haciendo ascos de Bar[celo]na; él, hombre muy dado a novedades ostentosas, pegue o no pegue, ha colocado un teléfono (tuvo el primero que se colocó en España) desde su casa a... otra, cualquiera, a tiro de piedra, no por hablar con nadie, ni por ninguna utilidad, sino para enseñarlo a la gente que va a verle, desde el cura al último vecino, todos se quedan con la boca abierta, con ese gesto especial del necio que ha de ocultar su ignorancia no quiere arriesgar ni una pregunta, ni una objeción... nada; tan serio frío delante del fenómeno, como si fuera el mismo Dalmau; pero tan escamado como un mono que atisba el látigo.¹⁹

Yxart el 1882 també va enviar dins de les cartes a Joan Sardà algunes breus notes, entre costumistes, realistes i impressionistes, del seu estiejueig a Altafulla. I és que l'amic l'animava a què fes esboços sobre situacions i

18 Salomó en el «Poema primer» del «Càntic dels Càntics» diu: «Retorneu-me amb panes, | conforteu-me amb pomes, | queestic malalta d'amor!». Una versió de la frase: «Sostenedme con flores acompañadme con manzanas, porque desfallezco de mal de amores», va ser comentada per Teresa de Jesús en el darrer capítol de *Conceptos del amor de Dios escritos por la Beata Madre Teresa de Jesús sobre algunas palabras de los Cantares de Salomón*, editat per Gracián el 1611. Aquest fragment del llibre és el que llegeix la beata a Clara en el capítol XIV, «Rosa mística», de la novel·la de Benito Pérez Galdós, *La Fontana de oro* (1870).

19 Yxart (1867-1894). Ms. N.O.-I-2104. A.H.M.B.

personatges, tal com comenta Yxart en la carta que li envia des d'Altafulla amb data del 20 de juliol de 1882:

M'invites a què segueixi borronejant tipus; vina i els veuràs. Si t'hagués de contar tot lo que veig escriuria una novel·la, perquè n'hi ha molts; aquí a l'istiu hi vénen alguns forasters, i además la població, encara que rural i petita és d'aquelles que tenen algunes cases antigues de propietaris, veraders senyors de poble: *Prezanes* i *Morteras*²⁰ catalans. Formen en tot una societat particular i nova, que no s'assembla en res ni a les bandades de barcelonins que es veuen en altres punts, ni a la societat culta i estacionària de les poblacions de tercer ordre. Gent que no es creuen obligats a l'istiu a divertir-se, que no es reuneixen, que passegen per aquestes troxes, cada u per son cantó, i que apenes els trobes més que a l'andén del ferrocarril, únic lloc animat un rato cada tarda, a on s'afilieren amb sos trajos rancis i la seva prosopopeia *bourgeoise* per a servir de xacota un moment al viatger que passa com una exhalació de Madrid a París, i que sens dubte no pot comprendre que no es morin de fastidi en aquests rocams... ¡Veus ja faig quadro! Deixem-ho. (Cabré 1993, p. 195)

Aquests petits apunts enviats a Sardà es poden llegir dins la corresponència publicada. La primera d'aquestes notes apareix en la carta del 21 de setembre de 1880, i descriu «l'entrada del rei Amadeu I a la Catedral de Tarragona» on només el van anar a rebre «vuit canonges que l'aborrien coralment, los demás havien sortit de la població... Era al cap al tard, la catedral estava deserta, en la plaça se sentia el brogit de la comitiva, el poble no havia tornat encara de la part baixa de la ciutat, a on s'agombolà per veure l'entrada... La comitiva reial passà a l'escape, com un llamp, i no parà fins al cim de la població; la catedral... deserta, dic, i fosca. Sols vuit canonges reberen al rei de mala gana; ell molt serio i com un simple particular, pagà amb la mateixa moneda el desaire; atravessà la nau ràpidament; fent-los apretar el pas; arribà al presbiteri, s'agenollà un ratet, tornà a alçar-se, i a fugir, deixant-los a la porta, esbufegant i rabiant...» (Cabré 1993, pp. 182-283). La segona, és del 23 de setembre del mateix any i pinta el paisatge rural que envoltava el Mas Barberà on passaven part de l'estiu que mira com si fos una pintura impressionista emmarcada en el balcó: «Una inmensa catifa verda de pàmpols, tacada aquí i allà d'olivers negrencs i de blanques casetes, s'estén fins al peu d'una cordillera en semi-círcol, que sembla, a distància, aspedada i dreta, com una muralla; darrera, el cel, un cel blau, pur esplendidíssim; tan clar, que deixa espai

20 Yxart es refereix a la novel·la de Pereda *El sabor de la tierruca*, que havia editat a la Biblioteca 'Arte Letras' de la casa editorial Cortezo, que ell dirigia.

visible entre ell i la muntanya i dóna ganes d'abocar-shi per veure què hi ha a l'altra banda. Quin color més bonic, lo del verd de pàmpol, ferit del sol! [...] quan més bonic destacant tot sobre blau! [...] Això és pintura! ¡Després, aquella imponent majestat dels espectacles de la naturalesa, que potser resulta de la invisible desproporció entre la terra, ses més altes montanyes, i la immensitat del cel; entr la immovilitat, la no consciència de sa bellesa i la bellesa mateixa». Un paisatge embrutat per les hipoteques que de segur graven moltes finques i l'autor hi veu el «que té d'antinatural, de repulsiu, d'embrutidor, la civilització» (pp. 185-186). I la tercera, del 24 de juny de 1882, des d'Altafulla, és una descripció brevíssima del metge del poble, comparant-lo amb el metge de ficció Charles Bovary, marit de l'Emma, a la novel·la *Madame Bovary*, de Flaubert i continua amb d'altres personatges rústics d'aquest entorn rural (pp. 193-194).

Yxart, amb aquests quadres, ha passat, sense oblidar-se'n del tot, de la memòria arqueològica dels costums tradicionals, que reclamaven Pi-ferrer i Milà i Fontanals, a la poetització de la realitat present a vegades no exempta d'ironia, o a focalitzar la resposta íntima dels personatges en relació al paisatge i al seu ambient quotidià, per ressaltar els seus pensaments i sentiments. I, en l'execució, es serveix de la pintura realista i la pinzellada impressionista.

Com que els cinc volums d'*El Año pasado* (1886-1890, Barcelona), estan dedicats a la vida cultural barcelonina dels anys 1885, 1886, 1887, 1888, i 1889, un per any, obliguen l'autor a focalitzar l'àmbit de la capital catalana i aquest fet condiciona els quadres que hi publica. De moment, fins i tot sembla com si s'interrompís l'interès pel món rural, si no fos per l'existència de relats com el ja esmentat «De Reus a Tarragona».

Però l'estiu de 1889, coincidint amb un parell de viatges que va fer en companyia del dibuixant Josep Lluís Pellicer per Catalunya, en tren, diligència i dalt de ruc, durant el mes de juliol, Yxart torna a focalitzar el paisatge i la gent dels llocs que visita. Sabem de l'itinerari gràcies a unes notes de viatge, manuscrites i inèdites, escrites per ell i conservades entre els seus papers (Yxart 1889) que indiquen la relació amb uns dibuixos de Pellicer, que il·lustren alguns dels monuments, detalls i construccions més significatives del recorregut i que, en l'actualitat estan dipositats al Museu Nacional d'Art de Catalunya, junt amb el fons d'aquest gran dibuixant. Es tracta de notes preses amb rapidesa per fixar uns records que després li serveixin per elaborar-ne un llibre, de retorn a Barcelona. Un llibre que s'hauria il·lustrat amb els dibuixos de Pellicer, però que mai no va fer. Tanmateix, les notes certifiquen l'experiència. En el primer dels recorreguts descobreixen la bellesa de la costa catalana i de les principals poblacions que hi visiten. En el segon per la Catalunya interior descobreixen el Pirineu lleidatà, entren a França, van de Saint Gironès a Luchon, entren pel Portillon a Bossost, travessen la vall d'Aran i baixen per la Bonaigua passant per Sort fins a Lleida i d'allí a Barcelona. Dos itineraris que permeten de

copsar la precària situació de les construccions monumentals de Catalunya, l'endarreriment cultural de la població rural catalana de finals del segle XIX i la distància entre l'estat de conservació de les edificacions d'un costat i l'altre de la frontera a favor de França.

L'estiu de 1892, als quaranta anys, Yxart va ser diagnosticat de tuberculosi laríngeo-pulmonar i la tardor d'aquell any ja va anar a Vernet dels Banys per tal de recuperar la salut. Però d'aquesta estada només en tenim referències indirectes en les cartes a Oller de l'estiu següent, de quan l'agost de 1893 va anar a Eaux Bonnes, a la vall de l'Ossau, amb la mateixa finalitat i fa comparacions entre els balnearis d'un i altre lloc. El diumenge dia 30 de juliol de 1893 arribava a l'estació termal, i l'endemà escrivia al seu cosí notificant-li que ja hi estava instal·lat:

Fa ja vint-i-quatre hores que sóc aquí; ja tinc casa, ja tinc amics, ja he vist el metge, ja he pres l'aigua dues vegades, ja he passejat muntanya amunt... i si no estic curat del tot és perquè ahir va ploure.

El viatge va ésser agradable i ràpid; sortia el dissabte de Barcelona a les sis de la tarda i ja era en aquesta fonda que és l'Hotel de France (recorda-te'n) a les tres de la tarda del dia següent, ahir, diumenge. [...] Després de Narbonne, per amunt, fosca i més fosca. A Tolosa es fa de dia. Tarbes i Lourdes ja els coneixia. Pau, tan pintoresc, lo vaig veure de passada. De Pau per endavant, lo mateix Pirineu grandió que vaig conèixer a Bagnères.²¹ Els mateixos paisatges, una vegetació esplèndida; un tapís de roba de billar fins al cim; boscos espessíssims a lo Doré,²² fondalades i valls i torrents, cims alterosos embolcallats misteriosament en núvols, penjant materialment com cortines mullades... Tot això, fins aquí, fins al poble, col·locat a la gropa d'una de tantes muntanyes, que alça son esquenall fins al cel, rodejada d'altres i altres, a dreta i esquerra, i dominant, allà al fons, a Laruns,²³ al mig una planura verda, amb ses corresponents vil·les i més vil·les, plantades per tot.

Aquí, al cor de la muntanya, la naturalesa és magnífica, imponent, d'una serena severitat que un no acaba de contemplar fit a fit, com si hagués de sentir la veu d'algú que contestés... Aquesta tarda he fet sol un passeig hermosíssim, amb uns panorames variats i esplèndids de debò, i per *supuesto...*, com sempre... per uns camins divinament cuidats, plens de reguerons, bancs, quiosquets, voltes i revoltes, bastant

21 Durant el viatge que hi va fer amb Josep Lluís Pellicer l'agost de 1889, quan per entrar a la Vall d'Aran van passar per Bagnères de Luchon.

22 Gustave Doré, dibuixant i pintor té nombrosos dibuixos, aiguades i olis amb els paisatges del Pirineus i en especial del circ de Gavarnie.

23 Població a tocar d'Eaux Bonnes.

semblant als del Vernet,²⁴ per exemple, sinó que aquí la naturalesa és més grossa, menos de parc.

En canvi, la població, l'establiment, és menos elegant que el Vernet, i, per dir-ho de pressa, un vertader establiment de banys; trist, i ara poc concorregut, i amb *petit monde*. M'agrada molt més el Vernet, com estada. Té una gran plaça amb jardí, que fa una rampa més rabent que la baixada de Misericòrdia;²⁵ a un altre costat tens els principals hotels i, més amunt, pujant sempre per un dels carrerons, l'establiment d'aigües. (Oller 2014, pp. 395-396)

Yxart continua explicant al seu cosí la mena de gent que hi ha a l'Hotel de France, l'establiment on s'ha acollit durant el gairebé un mes de la seva estada al balneari pirinenc,²⁶ per tal de fer el tractament del Dr. Cazau, que li han recomanat el seus amics metges, el Dr. Francesc Sojo, a qui també escriu per comunicar-li el tractament, el Dr. Joaquim Cabot i, molt especialment, el Dr. Robert Robert, que és l'autoritat mèdica que li ha prescrit el tractament.

En la soledat les cartes l'entretenen, com una conversa diferida amb els amics. En mig de les muntanyes, descriu la bellesa del que l'envolta: «Los passeigs són hermosíssims, frescos i sanitosos, saturats d'olors de bosc i igualment bons per l'esperit, amb les seves vistes imponents, magnífiques: no hi ha res com això. He descobert un bosc de faigs que és portentós!» (Oller 2014, p. 399). La vida de balneari era d'allò més civilitzada: Planté hi feia concerts de piano i s'hi celebraven balls i cançons populars, per entretenir els hostes (p. 399, p. 400, pp. 402-406).

Durant l'estada al balneari Yxart fa el tractament prescrit pel Dr. Cazau (Yxart i Oller escriuen Cazeau), que dirigeix l'establiment termal i que ell explica al Dr. Francesc Sojo en la carta del 8 d'agost de 1893 (p. 397, p. 399).

També, entre tractament i passejada, Yxart, a més de les cartes-crònica, va escriure un parell de textos literaris. En el primer descriu un ball popular, que li retorna l'interès per les tradicions encara vigents, però que ara pinta amb tècnica realista i tocs impressionistes. El va publicar, en català, a *La Vanguardia* del 15 d'agost de 1893, encara que amb el títol en castellà «Una fiesta popular en Aguas Buenas» (Yxart 1893, p. 3). El text s'encapçala amb una nota del director justificant la inserció d'un text en català: «De una carta particular de un querido amigo nuestro, colaborador de *La Vanguardia*, entresacamos los siguientes párrafos que descubren una fiesta popular interesante para nuestros folkloristas, creemos prefe-

24 Vernet des Bains, prop de Prada i Vilafranca de Conflent.

25 Baixada de Misericòrdia és un carrer de Tarragona.

26 Yxart hi va arribar el 30 de juliol i s'hi va estar fins el 28 d'agost, segons la carta del dia 27. Ms. 5D.53-19/C53-3 (abans N.O.-I-2144), A.M.B.

rible publicarlos en catalán, como están escritos, para que no se pierda el desgaire familiar que hace tan atractivo este boceto de descripción». Oller el va reproduir el 1896 amb variants dins *Obres Catalanes de Joseph Yxart* amb el títol «Ball popular a Eaux-Bonnes» i amb l'aclariment, entre parèntesi, que era el «Fragment d'una lletra escrita des d'Eaux-Bonnes en 15 d'Agost de 1893» (Oller 2014, pp. 399-402). Abans, Yxart n'havia fet un apunt en una carta enviada a Joan Sardà, avui perduda, i, després en va fer un resum en la carta del 8 d'agost adreçada a Narcís Oller de la qual copio aquest fragment:

Pero deia que les cançons i el balls eren un espectacle millor. Ne vaig enviar una noteta a n'en Sardà que em sap greu no tenir perquè era la impressió fresca del dia abans. Li deia que aquí la gent del poble, els muntanyeros del veïnat, no s'avergonyeixen de convertir les seves costums típiques en espectacle pels turistes i banyistes; al contrari, jo crec que fan una mica *la compagnie*: les arreglen i renoven perquè facin bonic. Els guies, per exemple, porten un trajo mig del país, mig de fantasia: nou, flamant: la boina, una armilla com de franela blanca, una *jaquette* vermella, pantalon curt i polaines blanques amb borles: el fuet a la bandolera, de través sobre el pit i lligat a l'espatlla: semblen postillons de sarsuela... Els balls i les cançons no estaran tan arrenjats,²⁷ però el cas és que fan molt efecte de vells, vells; primitius i tradicionals. Després d'haver fet els mateixos cossos d'un carrer de Sant Pere, devant de la *veranda du casino*, a la terrassa (cossos de dones amb cantis al cap, cubells amb pomes, paella bruta amb mitja pesseta encastada, etc.) després d'això se posen en dos files unes quantes muntayeses jovenetes, amb caputxa vermella, collaret i cadenetes i penjarolles sobre mocadors de seda de colors; (la ornamentació oriental de per tot: el bisantinisme de l'Edat mitja, conservat en la muntanya). Al cap de dos fileres de dones donant-se les mans s'hi posa un home amb boina i blusa, un en cada fila, que no estan frente a frente, sinó d'espatlla; i que no clouen el rotllo. Donada la senyal, se posen a ballar una espècie de contrapàs amb una serietat extraordinària i al so d'una música del temps d'Enric quart, lo menos: se compon de violí, flauta i un instrument que és com un atautet, més ample de dalt que de baix, amb forats i cordes: una espècie de guitarra en embrió, si no que en lloc de rascar les cordes, les percuteix lo mateix flautista amb un bastonet. La música és primitiva, monòtona i catalanesca: recorda aquella marxa del ceguets de la professó²⁸ del Corpus. Però les cançons són encara més típiques i més catalanes. Les canten els mateixos balladors tot dançant i en coros alternats de tenors

27 Yxart escriu 'arregats'.

28 Al Camp de Tarragona, de 'la processó', en el parlar col·loquial, en diuen 'la professó'.

i tiples contestant a sopranos i baixos. No et pots imaginar quines veus més pures, més cristal·lines en les dones i més avellutades en els homes! De la lletra no en vaig entendre una sola paraula, a excepció d'aquest primer vers d'una cançó:

“¡Quan lo rei partí de França!”

Però les tonades, la música és deliciosa, elegant i com sempre melancòlica: ¡molt, molt semblant a la catalana, però potser més monòtona! Me feia venir les llàgrimes als ulls,... sobre tot admirant extasiat tota l'harmonia, tot el conjunt del quadro que tenia a la vista i a l'orella a la vegada, que penetrava tots els sentits. No era la cançó sola, ni el ball sol: era veure i sentir a aquells nuntanyesos de debó, amb sos vestits típics, amb ses cares típiques, colrats del sol, la boca i la veu fresques com el seu aire i les seves aigües, destacant-se damunt de la terrassa, sobre un fondo de muntanyes, verdes, cobertes de bosc, sobre una fonalada oberta al lluny, deixant veure una vall pintadeta, bonica... Vaja, prou! (Yxart 1893)

Aquest fragment de la carta, té alguns paràgrafs que s'acosten molt al text publicat a *La Vanguardia*, però en d'altres se n'allunya o afegeix informació que el relat no conté. Totes dues versions mantenen una primera intenció romàntico-herderiana, encara que aviat el lector s'adona que el tema no és tant la fixació d'una festa tradicional, que també ho és, sinó que, sobretot, el que importa és la percepció de l'emotivitat que aquesta genera en els dansaires i, en especial, en l'espectador, que és el narrador. L'harmonia i la malenconia que es desprenen de la música i de la dansa amb la qual aquest grup humà continua ritualitzant les seves expressions culturals més antigues, generen uns sentiments que afecten tant als mateixos protagonistes com a la gent sensible que gaudeix de l'espectacle. De tota manera, com afegeix el darrer paràgraf del relat «Ball popular a Eaux-Bonnes», publicat a *La Vanguardia* (15 de agost de 1893) i recollit per Oller (Yxart 1896, pp. 105-108), el balneari tenia l'avantatge d'oferir al costat d'aquestes manifestacions de cultura muntanyenca, arrelada a la història i al passat, passejades, converses, espectacles i concerts del tot urbans: «Passar d'aquest espectacle del diumenge a un concert de piano per en Planté el dilluns, es girar la medalla i fer-te'n veure d'un cop l'anvers i el revers que presenta constantment aquí, la naturalesa la societat, la muntanya o la sala de conversa, el passeig solitari i l'excessiva sociabilitat de la vida d'hotel».

El segon text escrit a Eaux Bonnes és una descripció impressionista, subjectiva i intimista de la seva cambra a l'Hotel de France on va residir durant la seva estada: *La cambra blanca*, que va ser premiat com la millor «nota de sensacions íntimes» en el Certamen literari que es va celebrar en el marc de la Festa Modernista de Sitges de 1894, al costat, entre molts d'altres premis, de *La damisel·la santa* de Raimon Casellas,

el millor «poema en prosa de tema místic», i de les *Estrofes decadents* de Maragall, guanyadores de l'apartat de 'lírca decadent' (Casacuberta 1997, pp. 152-153). Aquesta prosa, poètica, s'identifica amb l'estètica de la pintura modernista que tendia a emblanquinar els colors. Yxart s'hi apunta cenyint-se a l'espai de blanc de la seva cambra de malalt i, tot i trobar-se al mig dels Pirineus, envoltat de natura, en cap moment traspasa els estrets i arbitraris límits de l'interior de la seva cambra, ni surt mai del sentiment melangiós de l'estat d'ànim, que aquesta li tradueix o en la qual ell projecta la seva intimitat de malalt, plena d'incerteses, soledat i por, com es pot veure en aquest fragment:

La meva cambra a l'hotel té regulars dimensions i és bastant còmoda. El llit és gran i amb pabelló, hi ha xemeneia amb son corresponent mirall, una calaixera antiga, una taula per escriure, una ampla cadira de braços i bon serveis per la *toaleta*.

I, amb tot, hi fa allí dins una tristesa! Una tristesa especial, que recordaré per anys que visqui; una tristesa que la meva imaginació ha unit i fos amb la claror i la llum de la cambra i que per això en diré tristesa blanca.

Els nous pintors que ara s'entretenen en fer "nocturns en plata i negre" o "sonates en gris i or", buscant noves, refinades i artístiques sensacions, les del sentiment, que en són la conseqüència. Bé podrien dir: "alegria en blau i rosa", "passió d'amor en vermell", "amor pur... en lila". Jo, al menys, trobo que la meva melangia d'hotel és blanca. Tan natural, tan positiva, tan vivament va unida i confosa, en lo més íntim del meu cor, al to dominant d'aquella habitació!

La cambra dóna a un pati blanc; amb portes i finestres pintades de color de plom blanquinós; amb una canonada de zinc blanquinosa; la llum del cel que hi cau és grisa, freda, claror de país nebulós, amb lluentors blanques que rellisquen per la canonada i les parets humides. A dintre de l'habitació veig els batants de la finestra color de plom clar, guarnida de cortinetes blanques; les parets, blanques; el pabelló del llit, el cobrellit, blancs; la taula de rentar-se, coberta d'estovalles blanques; i amb tot un joc de roba blanca, tot blanc! Però no un blanc amb esclat, lluent, enlluernador; un blanc somort, un blanc gris, un blanc que porta deixatats el plom de les fustes envernissades, els reflexos metàl·lics del zinc, els grisos de la boira plujosa; un blanc de llims; un blanc de caixa d'albat; un blanc de pobre malalt, sol, tot sol, lluny dels seus, sens cap afecte a l'entorn, recullint-se alguna estona, cercant independència i quietud, fugint de les amistats i converses banals d'hotel, i sentint anguilejar alguna vegada pel moll dels òssos frisanques desconegudes, extremituds de fred, pensant en la possibilitat de morir de la seva malaltia... ¡Tot això és blanc i serà blanc, amb el blanc de la meva cambra d'hotel, en tant que visqui! (Yxart 1896, pp. 103-104)

Completa el panorama del balneari una quarta i darrera carta d'Yxart adreçada a la dona i la filla de Narcís Oller en la qual comenta la gent distingida que hi ha, els seus costums, les relacions socials i la moda que hi llueixen. Però s'evidencia que, en aquest grup sociològic urbà, la natura només fa de decorat.

Sembla que amb aquests dos textos literaris i les cartes que va enviar als amics i a la família des d'Eaux Bonnes, Yxart pensava de compondre una crònica fragmentada del viatge i l'estada, com diu en la carta del 27 d'agost de 1893 adreçada a Narcís Oller:

Me'n vaig havent realitzat, en part, el meu plan d'escriure les notes de viatge, tot escrivint als íntims. Falten observacions que guardo per a mi. La carta a l'Esperança i a la Maria és l'última nota: no m'ha sortit com volia, però em recorda moltes coses que completaré de viva veu. Espero que la guardaràs com les altres, per a deixar-me-les copiar a l'hivern. Sempre teu. (Oller 2014, p. 406)

Abans de marxar cap Lourdes i Pau, ja té la intenció de recollir cartes i relats i ho diu a Oller en la darrera carta, sense data, que li envia des d'Eaux Bonnes:

M'en vaig havent realitzat, en part, el meu plan d'escriure les notes de viatge, tot escrivint als íntims. Falten observacions que guardo per mi. La carta a l'Esperança i a la Maria és l'última nota: no m'ha sortit com volia, però em recorda moltes coses que completaré de viva veu. Espero que la guardareu com les altres per deixar-me-les copiar a l'hivern. (p. 406)

I, en la carta a Joan Sardà, datada al Mas Barberà el 27 de setembre de 1893, en tornar de l'esmentada estació termal i després d'haver assistit a la segona festa modernista de Sitges, li comenta:

D'Aigües Bonas, vull dir, de las impressions d'Aigües Bonas, en vull fer una petita col·lecció d'articles, uns tretse, aprofitant les cartes a tu, a Narcís, al Sojo, etc., afegint-hi algunes apuntacions sobreras. (Cabré 1982, p. 73)

Els diversos textos havien d'ajudar-lo a construir la crònica externa i sentimental del lloc i de la gent, del comportament dels malalts i dels seus tractaments, de les passejades, del contacte amb la natura, dels costums dels habitants del lloc i de la vida quasi urbana que oferia el balneari als seus usuaris. De fet, amb les impressions de l'estada a Eaux Bonnes Yxart pensava de copsar el gran fenomen mèdico-sociològic, que s'organitzava als estius en els nombrosos balnearis del Pirineu francès a finals del segle XIX.

L'estiu següent Yxart canvia el possible tractament en un balneari del sud de França per una estada d'uns quinze dies del mes d'agost a la rectoria de Siurana. Hi arriba ja començat el mes d'agost i cap al dia vint-i-tres uns amics el van anar a buscar per fer una excursió de cinc dies pels voltants de Cornudella i fins a Prades. La casa dels amics Rodés a Cornudella els va fer de quarter general, segons explica ell mateix. El vint-i-vuit és de nou a Siurana, des d'on escriu la carta a Oller datada aquest dia, però aviat es traslladarà al Mas de les Moreres, propietat de la família Rodés, dins el terme de Cornudella, al peu de les muntanyes del Montsant, on acabarà les vacances ben entrat el mes de setembre.

Durant aquestes setmanes, Yxart havia procurat de millorar la seva salut, però l'escriptura era també una manera de passar l'estona i de distreure's de la malaltia, a més d'un recurs contra la nostàlgia del món cultural barceloní, i una forma de lluitar contra l'avorriment i la contrarietat de no poder fer la seva feina habitual d'editor o tirar endavant l'ambiciós estudi sobre *El arte escénico en España*, que s'ha proposat publicar des de les pàgines de *La Vanguardia*. La solitud del crític es fa més evident en contrast amb la incultura, la maledicència, i l'endarreriment que domina la vida en el camp. En aquest sentit, les cartes adreçades a Joan Sardà el 20 d'agost de 1894 (Cabré 1982, pp. 82-85) i a Narcís Oller el 28 d'agost de 1894 (Oller 2014, pp. 419-421) il·lustren la pobresa material, la misèria moral i la incultura a què les «contínues guerres civils» han abocat aquestes contrades i la seva gent. Aquesta darrera carta conté, a més, una molt bona i àmplia descripció del poble de Siurana, de l'església, la rectoria, del paisatge. La que adreça a Sardà, escrita després de la lectura de *Degenerescence* de Max Nordau, volia ser uns apunts, unes notes sobre el comportament, primitiu en aquell moment, de la gent d'aquest petit poble de muntanya. Aquest era el llibre que va tenir més impacte a Europa a la fi del segle XIX, i el crític se l'havia emportat com una de les lectures que li calia fer durant aquesta estada a Siurana per estar al corrent del pensament actual. El llibre el va fer adonar de l'oportunitat de fer avinent l'estat d'endarreriment cultural dels pobles de Catalunya el 1895, que ja coneixia i havia experimentat, recentment, en el seu viatge amb Josep Lluís Pellicer l'estiu de 1889. És en aquest sentit que, en l'esmentada carta, després de fer un quadre complex de les relacions humanes locals, que inclou des del rector al darrer dels habitants d'aquest poblet de muntanya, Yxart es pregunta:

¿Quantas escalas d'homes s'han de pujar, des d'aqueix rectó la seva acció social sobre la xisca, a Lleó XIII, ocupant-se en atreure's las Yglésias d'Orient?... És lo que explica Max Nordau: ¡uns vint-i-dós o vint-i-tres graons! (Cabré 1982, nota 46)

Tanmateix, els dies que Yxart, després d'abandonar definitivament la rectoria de Ciurana, va passar al Mas Rodés en companyia de la família dels seus propietaris i d'altres amics i coneguts, va tornar a estar pendent de les notícies que portaven els visitants i a intervenir de grat en les tertúlies que es generaven.

Fruit d'aquesta experiència és el relat «De ma estada a Siurana»,²⁹ veritable història tràgica i un fragment de la seva memòria personal, viscuda durant aquest estiu de 1894. El relat desenvolupa un estudi social i psicològic on es dibuixen, amb visió realista, uns personatges immersos en la situació del món rural, abans esmentada. El text presenta la novetat que el narrador no és omniscient i no coneix directament els fets, sinó que és un receptor i transmissor de les diverses versions d'un drama familiar amb un hereu tarambana que malbarata la hisenda que desemboca en la tragèdia del suïcidi, per diversos motius, de la germana. De fet, són aquestes reaccions dels seus familiars, veïns i treballadors de la víctima, allò que interessa a Yxart. Joan Sardà, en el discurs necrològic dedicat a Yxart, es refereix a aquests darrers relats que, junt amb algun altre més, aplegats dins aquest darrer recull, considera veritables *chefs-d'œuvre*, i els qualifica d'estudis sobre un esdeveniment viu, que s'oferien al lector com un cas literari però que l'autor tractava amb anàlisi profund, amb visió de crític, més que no pas de novel·lista, de dramaturg o d'inventor de ficcions, i amb la mateixa intensitat amb què s'encarava als fenòmens artístics, tractant-los en si mateixos i dins el context social i històric respectiu (Sardà 1898, pp. 66-68).

El títol *D'un racó de món*, que segurament li va posar Oller en la seva edició de 1896, és un títol força escaient, perquè és precisament d'aquestes tragèdies de la vida rural d'allò que volia parlar Yxart per destacar-ne el seu vessant obscur. Aquest escrit podria ser un precedent, molts anys abans, dels ombrívols drames rurals de Víctor Català i de la narrativa de Raimon Casellas.

Els pobles de muntanya, com Siurana, Cornudella i tots els altres, al segle XIX podien oferir unes altes dosis de salut corporal, però podien perjudicar seriosament la salut de l'ànima. Per això ell, que els vivia com una realitat sociològica i analitzava el comportament humà dels seus habitants, li estimulava el desig d'escapar-ne, exactament igual com quan era jove, i retornar a la Barcelona culta i cosmopolita, que alguns, com ell, imaginaven com un reflex de la imatge del París de 1878 o del 1886 (Cabré 2004, pp. 43-44). En realitat, la resta del país no havia canviat gaire ni ell havia abandonat la inclinació urbana.

Tanmateix, potser perquè entreveia el potencial sociològic i literari que oferia aquesta i altres proses semblants, Yxart tenia la intenció de fer-ne

29 Cf. Yxart, Josep 1995b, pp. 85-99. En aquesta ocasió vaig mantenir el títol d'Oller, perquè era aquell amb el qual va ser difós i conegut aquest text, però el títol original d'Yxart és més concret i el que li escau.

un llibre. Ho diu a la carta que va escriure a Narcís Oller el 20 de setembre de 1894: «Voldria fer una sèrie de apuntacions com aquelles» (Oller 2014, p. 422), referint-se a les que havia fet l'any anterior sobre Eaux Bonnes. I en una altra i que és la darrera de les que s'han conservat, li exposa aquest projecte: «Vull fer un tomo català de coses com el *Suïcidi de l'Elvireta*,³⁰ *coses vistes*: en tinc tantes i que es presten tant! ¿Les sessions del jurat Mompart,³¹ per exemple!» (Cabré 1982, p. 88).

«El suïcidi d'Elvireta», o el que és el mateix «De ma estada a Siurana», Yxart no el va publicar mai en vida, potser pels escrúpols que confessa en la carta adreçada a Joan Sardà, datada a Tarragona el 31 de gener de 1895: «Me cohibeix encara l'escrúpol d'usar un assumpto de personas conegudes amb indelicadesa, però hi veig tals variants, i algun personatge de creació del que tu amb la teva carta me'n vas donar, no la figura, però sí els pensaments i tendència... ¡en fi veurem!» (p. 88).

Narcís Oller, quan, després de la mort d'Yxart, va reunir els materials per tal d'elaborar el volum *Obres Catalanes de Joseph Yxart*, que l'editorial L'Avens va publicar el 1896, va canviar el títol del relat pel «D'un racó de món» i va intervenir en la redacció per fer un treball altament profilàctic en el sentit de canviar el nom de tots els personatges, possiblement perquè era el que de debó tenien, i fins els noms d'alguns dels oficis que s'indiquen en el manuscrit, per tal que ningú no s'hi pogués identificar. També va esborrar totes les referències concretes de llocs, de manera que no es pogués establir cap ubicació possible, com si el relat s'esdevingués fora de l'espai i del temps. I, de passada, va suprimir alguns fragments i va fer alguns canvis de paraules i expressions, que en algunes ocasions no sols desvirtuen, sinó que perjudiquen força l'escriptura del text. Al meu entendre, ara que ha passat més d'un segle, cal tornar a llegir l'original d'Yxart, que té la força de traduir un fet concret, que va viure en un temps i un lloc concrets, envoltat d'uns personatges que tenien, a més de caràcter, nom i cognom. A través d'ells, tant com el narrador, també els lectors es poden formar una opinió sociològica dels fets més exacta, més autèntica, perquè més que no pas el suïcidi de l'Elvireta en ell mateix, és la percepció de la realitat sociològica que envolta el fet el veritable tema de la narració.

De tot manera la realitat primitiva i encongida dels pobles rurals de muntanya, que hi Yxart relata, devia contribuir, per contrast, a estimular-li el desig de fugir-ne. Primer cap al Mas de les Moreres a gaudir del contacte amb la natura en estat pur (el riu, els boscos, les muntanyes, etc...) envoltat d'un ambient humà civilitzat i culte, tal com comenta en

30 En el manuscrit el títol és «De ma estada a Ciurana». Aquí Yxart s'hi refereix, transitòriament, pel nom de la noia i en el títol definitiu pel fet que dona peu a la narració.

31 Josep Yxart, «El reo Mompart» (sobre el cas d'Isidre Mompart) es va publicar a *La Vanguardia* en dues parts els dies 13 i 15 de gener de 1892 i Oller el va recollir dins *Obra Catalana de Joseph Yxart* (Yxart 1896, pp. 412-422).

una carta a Oller del 20 de setembre i, sobretot, de tornar a la Barcelona culta i cosmopolita que Yxart imaginava, com un reflex, de la imatge de gran ciutat que havien descobert a París. I és que «Jo lo que vull, lo que desitjo d'un modo desesperat, és tornar a Barcelona!» (Cabré 1982, p. 88).

A la literatura europea del segle XIX la natura, el món rural i fins la vida de província va jugar una sèrie de papers, tots ells cabdals. Yxart, que va conèixer aquests indrets d'aprop no en podia estar al marge i en les peces de creació que va deixar ofereix la seva visió del tema que es pot rastrejar al llarg de la seva obra. De jove, se'n serveix per imitar els poetes romàntics europeus, essent universitari, fa seu el tractament que en fa l'idealisme alemany per aplicar-lo a la recuperació del temps i a la construcció de la idea de país en el marc de la Renaixença de Catalunya. I en els seus poemes se serveix, encara que amb moderació, del gust per les imatges romàntiques. Però aviat el realisme, l'impressionisme, primer, i el simbolisme o el decadentisme, més endavant, li proporcionen la tècnica que millor s'adiu a la seva mirada, que esdevindrà cada cop més crítica davant les condicions de vida i les relacions humanes en les societats primitives que habiten les poblacions rurals de la Catalunya de finals del vuit-cents. Un objectiu crític, que ni una major preocupació per la complexitat de la forma, no elimina ni emmascara. I que conviu en els seus textos amb una major identificació del jo amb els seus temes, sense que això impedeixi, alhora, un cert distanciament racionalista. Ciutadà per excel·lència està per una regeneració política de les petites ciutats, dels pobles i llogarets i de la vida al camp. Només en el relat *La cambra blanca*, projectarà en les parets de la seva habitació a Eaux Bonnes l'angoixa de la seva situació de malalt, reflex de la crueltat i la impassibilitat de la natura que, un cop més, no va poder esquivar.

Bibliografia

Obres de Josep Yxart

(s.d.). *Costumbres privadas* [manuscrito inédito]. Fons Yxart. Arxiu Històric Provincial de Tarragona.

(s.d.). *L'Hereu, drama en tres actos de Retes Echevaria* [manuscrit inèdit]. Fons Yxart. Arxiu Històric de Tarragona.

(1856-1866). *Escenas Tarragoninas escritas pel grech (Àngel Insubstancial) anotadas corregidas pel mateix autor publicadas per D. Josep Yxart* [manuscrit inèdit]. Fons Moragas. Arxiu Nacional de Catalunya.

(1865-1866). *Versos catalans. Recopilació de Poesias que baix lo pseudonis de Pere Nanu, Angel Insubstancial y l'Nebot publicá Josep Yxart* [manuscrit inèdit]. Poemes ordenats per gèneres i datats el 1865 i 1866. Fons Moragas. Arxiu Nacional de Catalunya.

- (1867). *Obras. Escritas por José Yxart Moragas. Colección de artículos humorísticos, poesías, revistas dramáticas, ect., ect., ect. 1867* [manuscrito inédito]. Fons Yxart. Arxiu Històric de Tarragona.
- (1867-1894). «Cartas a Narcís Oller». Arxiu Històric Ciutat de Barcelona. Sèrie 5D.53: Documentació personal de N. Oller. Manuscrits del 5D.53-19/C38-1 al 5D.53-19/C54-6.
- Yxart, José (1869-1870). *Colección de poesías artículos anotaciones* [manuscrito inédito]. Fons Moragas. Arxiu Nacional de Catalunya.
- (1870). *Fragmentos de unos apuntes. Montblanc, 1870* [manuscrito inédit]. Fons Moragas. Arxiu Nacional de Catalunya.
- (1871). «Introducció». En: *Viaje a las Islas de Menorca Mallorca (1871)* [manuscrito inédito]. Fons Yxart. Arxiu Històric Provincial de Tarragona.
- (1875). «Carta-prólogo». En: *Ofelia* [manuscrito inédito]. Fons Yxart. Arxiu Històric de Tarragona.
- (1877). *Una aldea española en 1877* [manuscrito inédito]. Fons Yxart. Arxiu Històric Provincial de Tarragona.
- (1879). *L'Hereu* [manuscrito inédit]. Fons Yxart. Arxiu Històric de Tarragona.
- Yxart, José (1888). «Semblanza del autor». A: Moragas de Tavern, José (1888), pp. 17-30.
- (1889). *Dos viatges per Catalunya amb Josep Lluís Pellicer*. [manuscrito inédit]. Fons Yxart. Arxiu Històric Provincial de Tarragona.
- (1893). «Una fiesta popular en Aguas Buenas». *La Vanguardia* (15 de agost de 1893), p. 3.
- (1894). «Una carta de Ixart». A: Rueda, Salvador, *El Ritmo*, Madrid: Tipografía de los Hijos de M. G. Hernández.
- (1896). *Obra Catalana*. Barcelona: L'Avenç.
- (1936). «Epistolari a Narcís Oller». *La Revista*, 22, pp. 54-79.
- (1980). «Quadres en prosa de Pons i Massaveu». A: *Entorn de la literatura catalana de la restauració*. Edició i pròleg de Jordi Castellanos. Barcelona: Edicions 62; La Caixa, pp. 179-182.
- (1995a). *La descoberta de la gran ciutat: París, 1878*. Edició i pròleg de Rosa Cabré. Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV.
- (1995b). *Tarragona. Notes de color*. Edició i pròleg de Rosa Cabré. Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV.
- (1995c). *El año pasado, 1887*. Barcelona: Proa; Ajuntament de Tarragona.
- (2013). «Un buen croquis...». A: Domingo, Josep M.; Llovera, Anna (eds.), *De realisme*. Lleida: Punctum, p. 329.

Literatura crítica

- Cabré, Rosa (1982). «Cartes de Josep Yxart a Joan Sardà». *Els Marges*, 24, pp. 69-89.
- Cabré, Rosa (1985). *Epistolari Josep Yxart-Narcís Oller (1867-1895)* [tesi doctoral]. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- Cabré, Rosa (1993). «Catorze cartes de Josep Yxart a Joan Sardà». A: Ferrando, Antoni; Hauf, Albert (eds.), *Miscel·lània Joan Fuster: estudis de llengua i literatura*, vol. 6. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 7-92.
- Cabré, Rosa (1996). *José Yxart. Crítica dispersa (1883-1893)*. Barcelona: Ed. Lumen.
- Cabré, Rosa (2000). «Entre l'ideal i la realitat. Aspectes de la relació d'Yxart amb Guimerà». A: Domingo Clua, Josep M.; Gibert, Michel M. (eds.), *Actes = Col·loqui sobre Àngel Guimerà i el Teatre Català* (El Vendrell, 28, 29 i 30 de setembre de 1995). Tarragona: Diputació de Tarragona, pp. 77-114.
- Cabré, Rosa, (2002). «L'Estudio sobre Schiller de Josep Yxart». *Anuari Verdaguier*, 10, pp. 89-154.
- Cabré, Rosa (2004). «Les Barcelones de Narcís Oller». Pròleg a: Cabré, Rosa, *La Barcelona de Narcís Oller. Realitat i somni de la ciutat*. Epíleg de Carola Duran. Valls: Cossetània edicions, pp. 9-95.
- Cabré, Rosa (2009). «Yxart lector de Frederic Soler». A: Domingo Clua, Josep M.; Cabré, Rosa (eds.), *C'est ça le théâtre! Josep Yxart i el teatre del seu temps*. Lleida: Punctum; GELIV, pp. 231-260.
- «Càntic dels Càntics» (1968). A: *La Sagrada Bíblia*. Barcelona: Fundació Bíblica Catalana; Ed. Alpha.
- Casacuberta, Margarida (1997). *Santiago Rusiñol. Vida, literatura i mita*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes; Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Deleuze, Gilles (1969). *Logique du sens*. París: Minuit.
- Flaubert, Gustave (1992). «Lettre à Louise Colet, 6 abril de 1853». Dans: *Correspondance*, vol. 4. París: Gallimard, p. 158.
- Hugo, Víctor (1843). *Voyages aux Pyrénées. Œuvres Complètes*, vol. 6. París: Le Club du Livre.
- Milà i Fontanals, Manuel (1867). «Anyorament». A: *Calendari Català del any 1867*. Barcelona. pp. 100-102.
- Moragas de Tavern, José (1888). *L'Hereu. Estudio jurídico*. Pròleg de Joan Sardà i retrat de l'autor per Josep Yxart Moragas. Barcelona: Daniel Cortezo, pp. 17-30.
- Oller, Narcís (2014). *Memòries. Història de mos llibres i relacions literàries*. Edició d'Arnau Soler Pejoan i Enric Cassany. Pròleg d'Enric Cassany. Valls: Cossetània edicions.

Proust, Marcel (1927). «À propos du style de Flaubert». Dans: *Chroniques*. Paris: Gallimard, pp. 193-211.

Sardà, Joan (1898). *José Yxart: Estudio necrológico*. Barcelona: J. Thomas.

Williams, Raymond (2001). *El camp y la ciudad*. Pròleg de Beatriz Sarlo. Traducció d'Alcira Bixio. Buenos Aires; Barcelona; Ciudad de México: Paidós.